

บทที่ ๒

มัชฌิมาปฏิปทาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้ถูกรวบรวมไว้ในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนาเถรวาท มีด้วยกัน ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก หลักธรรมในพระไตรปิฎกทั้งหมดนั้น มุ่งเน้นหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ เป็นทางที่นำผู้ปฏิบัติให้ก้าวไปสู่การสำเร็จมรรคผลนิพพานได้ พระพุทธเจ้าทรงค้นพบหลักมัชฌิมาปฏิปทาด้วยพระองค์เอง แล้วทรงแสดงธรรมโปรดพระสาวก ตั้งแต่เริ่มประกาศพระศาสนา แม้วันสุดท้าย ก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทรงตรัสเน้นย้ำถึงความสำคัญของหลักมัชฌิมาปฏิปทา จึงนับว่าเป็นหลักธรรมที่มีสำคัญอย่างยิ่ง ในการศึกษาค้นคว้า ในบทนี้จึงได้กำหนดหัวข้อการศึกษาไว้ดังนี้

๒.๑ นิยามและความหมายของมัชฌิมาปฏิปทา

๒.๒ ความสำคัญของมัชฌิมาปฏิปทา

๒.๓ หลักธรรมของมัชฌิมาปฏิปทา

๒.๔ มัชฌิมาปฏิปทาในสิกขา ๓

๒.๑ นิยามและความหมายของมัชฌิมาปฏิปทา

คำว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" เป็นภาษาบาลี แปลว่า "ข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง" มาจาก ศัพท์ ๒ ศัพท์ คือ มชฺฌิมา + ปฏิปทา

มัชฌิมา มาจาก คำว่า มชฺฌ ศัพท์+อิม ปัจจัย ในชาดาทิฉัตติ วิเคราะห์ว่า มชฺฌเฆ ชาโต มชฺฌิโม (มคฺโค) ว่า มชฺฌเฆ อตถิติ = มชฺฌิโม^๑ (มคฺโค) แปลว่า หนทาง เกิดในท่ามกลาง หรือว่ามีในท่ามกลาง ชื่อว่า มัชฌิมะ

---

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วชิรภาค ภาคที่ ๒ สมาส ตติย หลักรัฐประเพณีธรรมวิธี, พิมพ์ครั้งที่ ๓๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๑.

ปฏิปทา มาจาก คำว่า ปฏิ อุปสัค เป็นบทหน้า ปท ธาตุในความถึง อ ปัจจัย ในกิตติกิจ ปัจจัย นามกิตต์ เป็นกัตตุรูป กรณสาธนะ วิเคราะห์ว่า ปฏิปชชติ เอตายาติ = ปฏิปทา^๒ (ปณฺญา) แปลว่า บุคคลย่อมดำเนินไปด้วยปัญญานั้น เหตุุนั้นปัญญานั้น ชื่อว่า ปฏิปทา (ปัญญาเป็นเครื่องดำเนินไปเฉพาะ)

รวม ๒ ศัพท์ เข้าด้วยกัน จึงสำเร็จรูปเป็น "มัชฌิมาปฏิปทา" (ปณฺญา) แปลว่า ปัญญา เป็นเครื่องดำเนินไปเฉพาะสู่หนทางอันมีในท่ามกลาง ซึ่งหมายถึงข้อปฏิบัติด้วยปัญญาที่เป็นกลาง เพื่อให้ถึงความดับแห่งปัญหา และดับทุกข์^๓

มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติ ที่เพ่งถึงวิธีการ หรือทางดำเนินชีวิต ที่เป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติ สอดคล้องกับกฎธรรมชาติพอเหมาะพอดีที่จะให้เกิดผลตามกระบวนการดับทุกข์ ของธรรมชาติ โดยเรียกสั้น ๆ ว่า มรรค ซึ่งแปลว่าทาง มีองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ, สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ, สัมมาวาจา การเจรจาชอบ, สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ, สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ, สัมมาวายามะ ความพยายามชอบ, สัมมาสติ ความระลึกชอบ และ สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ^๔

องค์ธรรมทั้ง ๘ ประการนี้ จัดเป็นธรรมในข้อมรรคสี่ ซึ่ง เป็นข้อสุดท้ายของอริยสัจ ๔ โดยเรียกปฏิปทานี้ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะเป็นเหตุให้ผู้ประพฤติปฏิบัติได้บรรลุถึงอริยผล ๔ ประการ คือ โสตาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล^๕

มัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลาง อันนำผู้ประพฤติปฏิบัติไปสู่หนทางแห่งการดับทุกข์ ถึงพระนิพพาน เป็นธรรมที่สามารถกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ หรือค้นหาอันเป็นกิเลสให้สิ้นไป หรือเรียกอีกอย่างว่าอมตธรรม อันได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘^๖

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายว่า อัญ्ञจฺฉิกมรรค แปลว่า "ทางมีองค์ ๘ ประการ อันประเสริฐ" องค์ ๘ ของมรรค มีดังนี้

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒ อาขยาด และกิตก์ หลักสูตรเปรียญธรรมตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๓๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๙๗.

^๓ ดุรายละเอียดใน ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๖๙.

^๔ ดุรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๒๐-๔๒๑.

^๕ ดุรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

^๖ ดุรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗/๑๐.

๒.๑.๑ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ได้แก่ ความรู้ริยสัจ ๔ หรือ การเห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้กุศลมูล กับอกุศลมูล หรือเห็นปัจจุสมุปบาท

๒.๑.๒ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปปะ อพยาบาทสังกัปปะ อวิหิงสาสังกัปปะ

๒.๑.๓ สัมมาวาจา การเจรจาชอบ ได้แก่ วจีสุจจริต ๔

๒.๑.๔ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ ได้แก่ กายสุจจริต ๓

๒.๑.๕ สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ การประกอบสัมมาชีพ เว้นมิฉฉาชีพ

๒.๑.๖ สัมมาวายามะ ความพยายามชอบ ได้แก่ ปธาน หรือ สัมมัปปธาน ๔

๒.๑.๗ สัมมาสติ ความระลึกชอบ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔

๒.๑.๘ สัมมาสมาธิ ความตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔^๗

มรรคมืองค์ ๘ สามารถจัดเข้าใน สิกขา ๓ ได้ดังนี้ คือ สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ และ สัมมาอาชีวะ จัดเป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ, สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ จัดเป็นจิตตสิกขา สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ จัดเป็นปัญญาสิกขา มัชฌิมาปฏิปทาที่หมายความว่าทางสายกลาง นี้ เป็นอริยสัจ ข้อที่ ๔ คือ มัคคสัจ ได้ชื่อว่า มัชฌิมาปฏิปทา เพราะเป็นข้อปฏิบัติอันพอดี ที่จะนำไปสู่จุดหมายเพื่อความหลุดพ้น เป็นอิสระ ดับทุกข์ ดับปัญหา โดยไม่ติดข้องในที่สุดโด่งทั้ง ๒ คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตakilมณานุโยค

ในสัมมาทิฐิสูตร พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ว่า มัชฌิมาปฏิปทา เป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิดเกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน^๘ มีอยู่เพื่อละความโลภและละความโกรธ ในที่บางแห่งท่านเรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือเป็นข้อปฏิบัติหรือทางดำเนินไปเพื่อความดับทุกข์ ในบางแห่งท่านเรียกว่า พรหมจรรย์ และเรียกผู้ปฏิบัติตามว่า พรหมจารี เรียกความสิ้นไปแห่ง ราคะ โทสะ โมหะ ว่าที่สุดแห่งพรหมจรรย์ และสามารถเรียกได้อีกว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง รถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง^๙

ในการปฏิบัติตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาสามารถกล่าวได้ว่าเป็นการประมวลหลักแห่งความประพฤติและเป็นระบบคุณธรรมจริยธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เป็นคำสอนภาคปฏิบัติที่เห็นผลได้จริงและทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติตามสามารถรู้และเข้าใจ และเห็นผลสำเร็จจริงโดยลำดับ

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สื่อดะวัน จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒๑๕.

^๘ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑.

^๙ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔/๗.

หรือเป็นวิธีการใช้กฎเกณฑ์ ธรรมตามลำดับทำให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตจริงจนถึงที่สุด ทรงสอนให้เห็นความจริง ผู้มีปัญญารู้ความจริงพิจารณาแล้วย่อมยอมรับ และเป็นสิ่งปฏิบัติได้ ให้เกิดผลจริง ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลสอดคล้องกับการปฏิบัติ^{๑๐} ซึ่งเป็นหนทางแห่งปัญญา คือเกิดความรู้ ความเข้าใจและความมีเหตุมีผลในองค์ประกอบของทางสายกลางนั้นทำให้มนุษย์สามารถที่จะขจัดปัญหาอันเกิดกับชีวิตของตนเองได้ หรือสามารถดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง และดำรงได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องคอยหวังพึ่งอำนาจและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายจากภายนอก ที่มองไม่เห็น

มีนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาเถรวาทหลายท่าน ให้ความความหมายของคำว่าทางสายกลางไว้ต่าง ๆ กัน ดังเช่น

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้ให้ความหมายของมัชฌิมาปฏิปทาไว้ว่า "เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมหลีกเลี่ยงการปฏิบัติสุดโต่งทั้ง ๒ อย่างนี้ ก็จะพบทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา อันก่อให้เกิดดวงตาเห็นธรรมเพื่อความสงบระงับกิเลสและการตรัสรู้ ทางสายกลางหรืออริยมรรค คือทางอันประเสริฐ อันเป็นทางแห่งความหลุดพ้นหรือทางดำเนินของพระอริยะมีองค์ ๘ สรุปความได้เป็นหมวด ๓ หมวด คือ หมวดศีล หมวดสมาธิ และหมวดปัญญา"

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมดำเนินไปตามทางสายกลางเช่นนี้ แล้วตั้งสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบันที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ ก็จะรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เกิดญาณปัญญาที่รู้แจ้งพระนิพพาน^{๑๑}

พระพุทธทาสภิกขุ ให้นัยเกี่ยวกับทางสายกลางไว้ว่า "ในการศึกษาเรื่องมัชฌิมาปฏิปทานั้น ควรจะศึกษามัชฌิมาปฏิปทาขั้นพื้นฐานทั่วไป คือ อัฐังคิกมรรค เป็นลำดับแรก แล้วศึกษามัชฌิมาปฏิปทาในความหมายชั้นกว้าง คือ โพธิปักขิยธรรมทั้งหมด เป็นลำดับที่สอง แล้วจึงศึกษามัชฌิมาปฏิปทาในความหมายชั้นลึก คือ ปฏิจจสมุปบาท เป็นลำดับสุดท้าย มิฉะนั้นจะลำบาก"^{๑๒}

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ) ได้ให้ความหมายของมัชฌิมาปฏิปทาไว้ว่า "มรรค ๘ เป็นได้ทั้งโลกียะและโลกุตตระ มรรค ๘ ที่เป็นโลกียะ มีพระไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ มรรค

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิธัมม์ จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๕๘๑-๕๘๒.

^{๑๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **ธัมมจักกัปปวัตนสูตร**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วน-จำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๖๙-๗๓.

^{๑๒} พระพุทธทาสภิกขุ, **อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (สุราษฎร์ธานี: มูลนิธิธรรม-ทานไชยา จัดพิมพ์, ๒๕๕๖.), หน้า ๘๕๑.

๘ ที่เป็นโลกุตตระ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ มรรค ๘ ต่างกับมรรค ๔ ตรงที่สภาวะ คือมรรค ๘ เป็นเจตสิก มรรค ๔ เป็นจิต"

คำว่า ถึงมรรค ผล นั้น หมายความว่าถึงพระนิพพาน ผู้ที่ลงมือปฏิบัติศึกษา ๓ อยู่ นั้น ยังเรียกว่าถึงมรรคไม่ได้ จะเรียกได้ต่อเมื่อถึงอริสัล อริจิต อริปัญญาแล้ว

มรรค ๘ ที่ว่าเป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลางระหว่างทางซ้ายกับทางขวากามสุขัลลิกานุโยค ประกอบตนให้พัวพันอยู่ในกาม เป็นทางข้างซ้าย อัตตกิลมณานุโยค การประกอบตนให้ลำบาก คือทรมานตน เป็นทางข้างขวา ถ้าใครเดินตามทาง ๒ เส้นนี้ ไม่สามารถจะถึงมรรคผลนิพพานได้ มัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลางอยู่ในระหว่างกามสุขัลลิกานุโยค กับ อัตตกิลมณานุโยค ถ้าจะกล่าวให้ชัด ๆ ก็เป็นกลางอยู่ที่ขั้น ๕ นั้นเอง เพราะมัชฌิมาปฏิปทา ได้รूपนามเป็นอารมณ์เป็นกลาง เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้องสัมผัส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ใจนึกคิดธัมมารมณ์ เมื่อโยคิบุคคล คือผู้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน กำหนดได้ปัจจุบันธรรม พร้อมด้วยองค์ ๓ คือ มีความเพียร มีสติ มีสัมปชัญญะแล้ว ย่อมจะละเสียได้ซึ่งความโลภ ความโกรธ และความหลง ดังนั้น มรรค ๘ จึงได้ชื่อว่าเป็นทางสายกลาง เพราะไม่แหว่งไปทางข้างซ้าย ไม่เวียนมาทางข้างขวา มีแต่มุ่งตรงไปสู่พระนิพพานแห่งเดียวเท่านั้น^{๑๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่ามัชฌิมาปฏิปทาไว้ว่า "มัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลางหรือข้อปฏิบัติที่เป็นกลาง ๆ ไม่หย่อนและไม่ตึงจนเกินไป ไม่ของแหว่งที่สุด ๒ อย่างคือ กามสุขัลลิกานุโยค และ อัตตกิลมณานุโยค เป็นทางแห่งปัญญา โดยเริ่มด้วยปัญญา ดำเนินด้วยปัญญา และนำไปสู่ปัญญา อันพอดี ที่จะให้ถึงจุดหมาย คือ ความดับกิเลสและความทุกข์ หรือ ความหลุดพ้นเป็นอิสระอย่างสิ้นเชิง ได้แก่ มรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น สัมมาสมาธิ เป็นที่สุด"^{๑๔}

พระราชมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงมัชฌิมาปฏิปทาว่า "เป็นคุณธรรมแห่งทางสายกลาง เป็นคุณลักษณะหนึ่งของศีลธรรม ที่เกิดจากการฝึกฝนจนกลายเป็นอุปนิสัยที่ติงาม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการกระทำที่แสดงออกจากความรู้สึก ในระดับแห่งความพอดี คือไม่มาก หรือน้อยจนเกินไป ซึ่งการกระทำที่ว่านี้อยู่ระหว่างความเกิน และความขาด คือความพอดีนั่นเอง"^{๑๕}

^{๑๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑ ว่าด้วยวิปัสสนากรรมฐานทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๓๕๓-๓๕๔.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์, พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๘๕๓.

^{๑๕} พระราชมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม บริษัท เคสดีคลับไทย จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕๓.

ดังนั้น การดำเนินชีวิตให้อยู่ในความพอดีเหมาะสม ไม่น้อยเกินไปเข้าไปอยู่ในทางใดทางหนึ่งระหว่างทางอันสุดโต่งทั้ง ๒ สาย คือ กามสุขัลลิกานุโยค และอัตตกิลมณานุโยค ความเป็นกลางนี้เกิดขึ้นจากกระบวนการทางธรรมชาติ โดยอาศัยธรรมชาติเป็นเครื่องกำหนด ไม่อยู่ในวิสัยแห่งความเกินพอดีและความขาดแคลน แต่อยู่ในวิสัยของความสมดุล ความพอเหมาะพอควร โดยปราศจากความลำเอียงทั้งปวง มีจุดมุ่งหมายและเป้าหมายที่ชัดเจน และที่สำคัญเป็นไปเพื่อการดับทุกข์และเข้าถึงมรรคผลนิพพานเป็นที่สุด

๒.๒ ความสำคัญของมัชฌิมาปฏิปทา

มัชฌิมาปฏิปทา เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในทางพระพุทธศาสนาเพราะมัชฌิมาปฏิปทา เป็นหลักการ และแนวทาง หรือวิธีการปฏิบัติที่ผู้ปฏิบัติตามแล้ว ก่อให้เกิดคุณสมบัติทางกุศล คือ (๑) ความสงบกายสงบใจ (๒) ทำให้เกิดปัญญาญาณ (๓) ทำให้เกิดความรู้ยิ่ง (๔) ทำให้คลายความยึดมั่น (๕) ทำให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ คือ มรรค ผล นิพพานได้ ดังข้อความในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า "มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้ อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพานนั้น คือ อริยมรรคมีองค์ ๘"^{๑๖}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของมัชฌิมาปฏิปทาไว้หลายประการดังนี้

๒.๒.๑ มัชฌิมาปฏิปทา เป็นปฏิปทาดับกรรม หมายถึง ดับกรรมฝ่ายอกุศลซึ่งมีมูลมาจาก โลภ โกรธ หลง ที่บุคคลกระทำด้วยกาย วาจา และใจ^{๑๗}

๒.๒.๒ ในสัมมาทิฎฐิสูตร^{๑๘} ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของมัชฌิมาปฏิปทา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าเป็นปฏิปทาทำให้ถึงความดับแห่งธรรมหลายประการ คือ

๑) อาหาร	๒) ทุกข์	๓) ขราและมรณะ
๔) ขาติ	๕) ภพ	๖) อุปาทาน
๗) ตัณหา	๘) เวทนา	๙) ผัสสะ
๑๐) อายตนะ	๑๑) นามรูป	๑๒) วิญญาณ
๑๓) สังขาร	๑๔) อวิชชา	๑๕) อาสวะ

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๓.

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๔๗.

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๘๙-๑๐๔/๘๑-๑๐๐.

๒.๒.๓ มัชฌิมาปฏิปทา เป็นปฏิปทาที่ดำเนินไปสู่ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และสิ้นโมหะ^{๑๙} เรียกว่า นิพพาน ข้อปฏิบัติที่ทำให้ถึงนิพพาน คือการเดินตามทางมัชฌิมาปฏิปทาหรืออริยมรรคมีองค์ ๘

๒.๒.๔ มัชฌิมาปฏิปทา ชื่อว่าเป็นธรรมไม่มีกิเลสเพราะเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพือนิพพาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีความเบียดเบียน ไม่มีความคับแค้น ไม่มีความเร่าร้อน และเป็นข้อปฏิบัติที่ถูกต้องดังาม^{๒๐}

๒.๒.๕ มัชฌิมาปฏิปทา เป็นธรรมที่ขจัดเสียซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ดังในเรื่องพุทธประเพณีว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงมีพระญาณหยั่งทราบเรื่องแล้วตรัสถามก็มี ไม่ตรัสถามก็มี ทรงมีพระญาณหยั่งทราบกาลอันควรแล้ว ตรัสถามก็มี ไม่ตรัสถามก็มี ตรัสถามเรื่องที่เป็นประโยชน์ ไม่ตรัสถามเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ เพราะพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงจัดเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์เสียด้วยอริยมรรคแล้ว^{๒๑}

ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ชัมพูชาทกสังยุต^{๒๒} ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญ ของอริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าเป็นปฏิปทาทำให้เข้าถึงธรรมหลายประการดังนี้

- ๑) เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน คือ ความสิ้นราคะ, ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะ
- ๒) เพื่อทำให้แจ้งถึงอรหัตต์ คือ ความสิ้นราคะ, สิ้นโทสะ และสิ้นโมหะ
- ๓) เพื่อละ ราคะ โทสะ โมหะ
- ๔) เพื่อกำหนดรู้ทุกข์
- ๕) เพื่อทำให้แจ้งความโล่งใจ คือ รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากผัสสาตนะ ๖ ประการตามความเป็นจริง
- ๖) เพื่อทำให้แจ้งความโล่งใจอย่างยิ่ง คือ รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากผัสสาตนะ ๖ ประการตามความเป็นจริง แล้วหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น
- ๗) เพื่อกำหนดรู้เวทนา ๓ ประการ สุขเวทนา, ทุกขเวทนา, อทุกขมสุขเวทนา
- ๘) เพื่อละอาสวะ คือ กามาสวะ, ภวาสวะ และอวิชชาสวะ

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๔/๓๕๕.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๓๕/๓๓๙.

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๔/๑๗๙.

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๔-๓๒๘/๓๓๕-๓๔๖.

๙) เพื่อละอวิชชา ความไม่รู้ในทุกข์, เหตุเกิดทุกข์, ความดับทุกข์, ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

๑๐) เพื่อละตัณหา คือ กามตัณหา, ภวตัณหา และวิภวตัณหา

๑๑) เพื่อละโอฆะ คือ กาม, ภพ, ทิฏฐิ และอวิชชา

๑๒) เพื่อละอุปาทาน ได้แก่ กามุปาทาน, ทิฏฐุปาทาน, สิลัพพตูปาทาน และอัตตวาอุปาทาน

๑๓) เพื่อกำหนดรู้ภพเหล่านั้น คือ รู้กามภพ, รูปภพ และอรูปภพ

๑๔) เพื่อกำหนดรู้สภาวะทุกข์เหล่านั้น คือ รู้ทุกข์, สังขาร และความแปรผันไป

๑๕) เพื่อกำหนดรู้สักกายะ คือ รู้อุปาทานชั้น ๕

การปฏิบัติธรรม หรือแม้แต่การดำเนินชีวิตของคนทั่วไปจำเป็นต้องดำเนินตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา เพื่อให้บรรลุจุดประสงค์ของมัชฌิมาปฏิปทาธรรม แม้แต่ในชีวิตธรรมดาทั่วไปจะต้องหลีกเลี่ยงความยึดติดในทางสุดโต่งทั้ง ๒ อย่าง เพื่อไม่ให้เข้าใกล้ กับความทุกข์ที่เกิดจากทางทั้งสองอย่างนั้น

๒.๓ หลักธรรมของมัชฌิมาปฏิปทา

หลักธรรมของมัชฌิมาปฏิปทา เป็นธรรมที่มีปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก และคัมภีร์อรรถกถา สำคัญอยู่หลายแห่ง เพื่อสะดวกต่อการศึกษา ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นของหลักธรรมซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมัชฌิมาปฏิปทาแต่ละข้อโดยจำแนกออกเป็นลักษณะ ๔ ประการ คือ ๑) ความหมาย ๒) องค์ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติ ๓) สภาวะธรรม ๔) ลักษณะธรรม ซึ่งมีนัยดังต่อไปนี้

หลักธรรมของมัชฌิมาปฏิปทา ประกอบด้วยธรรมดังนี้

๒.๓.๑ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ คือ ความรู้เห็นที่ถูกต้อง อันได้แก่ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ความรู้ในทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์^{๒๓} หมายถึง รู้ว่าสิ่งใดคือทุกข์ สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์การดับทุกข์ และวิธีการปฏิบัติในการดับทุกข์ หรือ รู้ถึงความจริงอันประเสริฐ คือ อริยสัจ ๔ รู้แจ้งถึงระดับปัญญา

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

สัมมาทิฐิ หมายถึง ความเห็นชอบ^{๒๔} หรือ ปัญญาอันเห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจ ๔^{๒๕} องค์ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติในสัมมาทิฐิ คือ

- ๑) ความรู้ในทุกข์ ว่าเป็นปริยญฺเยะธรรม ธรรมที่ควรกำหนดรู้
- ๒) ความรู้ในทุกขสมุทัย ว่าเป็นปฬาดัพพธรรม ธรรมที่ควรละ
- ๓) ความรู้ในทุกขนิโรธ ว่าเป็นสัจฉิกาตัพพธรรม ธรรมที่ควรกระทำให้แจ้ง
- ๔) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาว่าเป็นภาเวตัพพธรรม ธรรมที่ควรปฏิบัติให้เกิดขึ้น^{๒๖}

ในมหาจิตตาริสกสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ อนุปทวรรค ได้แบ่งประเภทของสัมมาทิฐิ ไว้เป็น ๒ ประเภท^{๒๗} คือ

๑) ความเห็นชอบระดับโลกียะ^{๒๘} หรือ โลกียสัมมาทิฐิ คือ สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปรี คือ ความเห็นชอบที่ยังคงมีกิเลสอาสวะเคลือบแฝงอยู่ ยังไม่อาจละออกจากกิเลสได้ อาสวะ ๓ คือ กามาสวะ, ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เป็นผลให้ยังคงวนเวียนอยู่ในกองทุกข์ กองกิเลส สัมมาทิฐิเบื้องต้นนี้ คือ ความเห็นว่า การทำทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเช่นสรวงที่เช่นสรวงแล้วมีผล การทำกรรมดีมีผล การทำกรรมชั่วมีผล โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีคุณ บิดามีคุณ สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะ เช่น เทวดามี, สัตว์นรกมี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็มีอยู่ในโลก

๒) สัมมาทิฐิอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค คือ ความเห็นชอบถึงปัญญาอันรู้แจ้งเห็นในอริยสัจ, ในสามัญลักษณะ, ในปัจจุสมุพบาท มีปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ฌัมมวิจยสัมโพชฌงค์ สัมมาทิฐิองค์แห่งมรรคของผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตที่ปราศจากอาสวะพร้อมด้วยอริยมรรค และเจริญอริยมรรคอยู่ ผู้ที่มีสัมมาทิฐิ อันเป็นอริยะย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาทิฐิ ยังสัมมาทิฐิให้ถึงพร้อม ความพยายามย่อมเป็นสัมมาวายามะ มีสติละมิจฉาทิฐิ เมื่อมีสติเข้าถึงสัมมาทิฐิอยู่ สตินั้นย่อมเป็นสัมมาสติ

^{๒๔} ตูรายละเอียดยใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๓๕.

^{๒๖} ตูรายละเอียดยใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

^{๒๗} ตูรายละเอียดยใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๗/๑๗๕-๑๗๖.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕๓-๕๕๔.

พระธรรมธีรราชมหามุนี^{๒๙} ได้ให้ความหมายว่า สัมมาทิฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ มีอยู่ ๖ อย่าง คือ

๑) กัมมสสกาตาสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ ได้แก่ เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ใครทำกรรมอันใดไว้ จักต้องเป็นผู้รับผลของกรรมอันนั้นแน่นอน

๒) ฌานสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ ได้แก่ เห็นว่า การทำสมณะเป็นของดี แล้วลงมือทำจนได้ฌานสมาบัติ

๓) วิปัสสนาสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ ได้แก่ เห็นว่า การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นการทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วลงมือเจริญวิปัสสนาจนได้รู้รูปนาม รู้พระไตรลักษณ์ รู้เห็นความเกิดดับของรูปนาม ตั้งแต่ญาณที่ ๑ จนถึงญาณที่ ๑๓ คือโคตรภูญาณ จัดเป็นวิปัสสนาสัมมาทิฐิ

๔) มคคสมีสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ ได้แก่ มรรคญาณ เห็นพระนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นโลกุตตระ

๕) ผลสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ ได้แก่ ผลญาณ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นโลกุตตระ

๖) ปัจจเวกฺขณสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ ได้แก่ พิจารณาภิเลสทีละแล้ว และภิเลสยังเหลืออยู่ พิจารณามรรค ผล นิพพาน เป็นโลกียะ

กัมมสสกาตาสัมมาทิฐิ และ ฌานสัมมาทิฐิ เรียกว่า พาหิรกสัมมาทิฐิ แปลว่า สัมมาทิฐินอกพุทธศาสนา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงทัศนคติไว้ว่า "สัมมาทิฐิ ปัญญาอันเห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจ ๔, เห็นชอบตามทำนองคลองธรรมว่าทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว มารดาบิดามีคุณคือความดี ควรแก่ฐานะหนึ่งที่เรียกว่ามารดาบิดา ฯลฯ เห็นถูกต้องตามที่จริงว่าขันธ ๕ ไม่เที่ยง เป็นต้น เป็นข้อ ๑ ในอริยมรรค"^{๓๐}

^{๒๙} พระธรรมธีรราชมหามุนี, วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑ ว่าด้วยวิปัสสนากรรมฐานทั่วไป, หน้า ๓๕๒-๓๕๓

^{๓๐} พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๖.

ปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ^{๓๑} อันเป็นทางเกิดแห่งแนวความคิดที่ถูกต้อง, เป็นต้นทางของปัญญาและความดีทั้งปวง มี ๒ อย่าง ได้แก่

๑) โปรโตโมสะ คือ เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียน ศึกษาหาความรู้ สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับสัทธรรมจากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร

๒) โยนิโสมนสิการ คือ การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น โดยทำในใจให้แยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบค้นหาเหตุผล แยกแยะสิ่งต่าง ๆ หรือปัญหาต่าง ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

ธรรม ๒ อย่างนี้ ในปัจจุบันเรียกว่า "องค์ประกอบของการศึกษา". หรือ "บุพพภาคของการศึกษา" โดยเฉพาะข้อที่ ๑ ในที่นี้ใช้คำกว้าง ๆ แต่ต้องการเน้นธรรม คือ กัลยาณมิตรตदा ปัจจัยให้เกิดมิจฉาทิฐิ มี ๒ อย่าง คือ โปรโตโมสะ คบคนไม่ดี และ โยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นส่วนที่ตรงข้ามกัน

สัมมาทิฐิ เป็นอริยมรรคข้อแรกในมัชฌิมาปฏิปทา เป็นมรรคที่มีความสำคัญคือเป็นหัวหน้า^{๓๒} แห่งอริยมรรคที่เหลือคือว่าจะมีอริยมรรคข้ออื่น ๆ เกิดขึ้นตามมา ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระภิกษุสงฆ์ว่า "ดวงอาทิตย์ในยามเช้าตรู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพพนิมิต ฉันทิ สัมมาทิฐิ ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพพนิมิตเพื่อการตรัสรู้ซึ่งอริยสัจ ๔ ประการ ฉะนั้น, ภิกษุผู้มีสัมมาทิฐิ ย่อมเป็นอันหวังสิ่งนี้ได้ คือ จักรู้ชัดตามเป็นจริงว่า นี่คือทุกข์ นี่คือเหตุให้เกิดทุกข์ นี่คือความดับทุกข์. นี่คือปฏิบัติทำให้ถึงความดับทุกข์"^{๓๓}

๑) กัลยาณมิตรตदा การมีกัลยาณมิตรเป็นเพื่อนที่แนะนำประโยชน์ให้คนดี มีปัญญาที่เรียกว่าบัณฑิต หรือสัตบุรุษ เมื่อได้มีโอกาสได้คบหาสมาคมด้วย หรือเมื่อเขาเองทำหน้าที่เผยแพร่วิทยาความรู้ หรือความดีงาม แก่ผู้อื่น ชักชวนให้ผู้อื่นมีความรู้ความเห็นถูกต้อง หรือให้มีศรัทธาที่จะถือตามอย่างตนอย่างใดอย่างหนึ่ง จะโดยการสั่งสอน การแนะนำ หรือกระจายความรู้ความเข้าใจนั้นออกไปทางหนึ่งทางใดก็ตาม ด้วยความปรารถนาดี ด้วยความเมตตากรุณา ย่อมก่อให้เกิดสัมมาทิฐิ และการประพฤติปฏิบัติชอบขึ้น

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๖๙.

^{๓๒} ตูรายละเอียดยใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๑/๑๘๐.

^{๓๓} ตูรายละเอียดยใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๒๐/๕๕๒.

๒) สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยสีลมีวินัย มีความเป็นระเบียบในชีวิตของตน และในการอยู่ ร่วมในสังคมความไม่ก้าวล่วงทางกาย ความไม่ก้าวล่วงทางวาจา ความไม่ก้าวล่วงทั้ง กายและวาจา นี้เรียกว่าสีลสัมปทา แม้ความสำรวมทั้งหลายในศีลทุกอย่าง ก็ชื่อว่าสีลสัมปทา

๓) ฉันทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยฉันทะพอใจ ใฝ่รัก ในปัญญาสังขธรรม ในจริยธรรม ใฝ่รู้ในความจริงและใฝ่ทำความดี หมายถึงการรักความจริง รักความดีงาม ที่แสดง ออกเป็นแรงจูงใจใฝ่รู้ ใฝ่สร้างสรรค์ การที่จะก้าวหน้าไปในการพัฒนาได้ ก็ต้องมีแรงจูงใจ เป็นพลัง ที่จะชักจูงหรือผลักดันให้ก้าวไป ดังนั้นเมื่อเตรียมการจัดความเรียบร้อยเบื้องต้นพร้อมแล้ว ทาง ราบรื่นโปร่งโล่ง ปราศจากสิ่งติดขัดกีดขวางแล้ว สิ่งที่จะทำให้ออกเดินก้าวหน้าไปในทางนั้น ก็คือ แรงจูงใจ อย่างไรก็ตามแรงจูงใจที่จะให้ก้าวไปทางนั้น ก็ต้องเป็นแรงจูงใจที่ถูกต้องสอดคล้องกันด้วย ถ้ามีแรงจูงใจที่ผิด ก็อาจจะทำให้ติดเพลินอยู่กับที่เดิม หรือชักพาให้ก้าวไปในทิศทางอื่นกลายเป็น ออกนอกกลุ่มนอกทางไป แรงจูงใจใหญ่ ๆ ที่เด่นมากมี ๒ อย่าง คือ

(๓.๑) ตัณหา เป็นความปรารถนาสิ่งบำรุงบำเรอปรนเปรอตัวตน ซึ่งแสดง ออกเป็นแรงจูงใจใฝ่เสพ ใฝ่บริโภค แรงจูงใจประเภทนี้ไม่คำนึง ไม่ใส่ใจและไม่พิจารณา ว่าสิ่งที่พบ เห็นเกี่ยวข้องต้องการนั้นจะมีคุณค่าเป็นประโยชน์แก่ชีวิตจริงหรือไม่ เกิดโทษแก่ชีวิตหรือไม่ จะส่งเสริมคุณภาพชีวิตหรือไม่ หรือว่า จะช่วยให้เกิดการพัฒนานำไปสู่จุดหมายที่ดีงามหรือไม่ มองแค่ว่า ถูกตา ถูกหู ถูกจมูก ถูกลิ้น ถูกอก ถูกใจ ก็อยากจะได้ อยากเสพ อยากบริโภครูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัสที่ตื้นตื้นเร้าใจ เห็นเขามี เขาใช้ เขาบริโภคอะไร ก็อยากมี อยากใช้ อยาก บริโภคอย่างนั้นบ้าง ไม่คิดที่จะเรียนรู้ ไม่คิดจะสร้างสรรค์ ทำให้มี ให้เป็นขึ้นเอง แรงจูงใจอย่างนี้มี แต่จะทำให้ติดเพลิน ลุ่มหลง อยู่กับที่ หรือไม่ก็ออกนอกกลุ่มนอกทางไป ไม่ทำให้เกิดการพัฒนาที่จะ ก้าวไปในทางของการสร้างสรรค์คุณภาพชีวิต ให้เกิดความเจริญงอกงามจึงเป็นแรงจูงใจที่ผิด เรียกว่า ตัณหา ซึ่งบางทีก็มาด้วยกันกับแรงจูงใจที่เรียกว่า มานะ

(๓.๒) ฉันทสัมปทา ความรักเป็นสิ่งดีงาม จะช่วยให้เกิดการพัฒนานำไป สู่จุดหมายที่ดีงาม ไม่มองแค่ถูกตา ถูกหู ถูกใจ ไม่คิดแต่จะได้จะเอา ไม่มุ่งแต่จะเสพจะบริโภค แต่มุ่ง ที่จะรู้จักและหาคุณค่าที่แท้จริงจากสิ่งเหล่านั้น แล้วพยายามสร้างสรรค์ให้เกิดผลที่ดีงามขึ้น เพื่อ เป็นเครื่องสนับสนุนในการพัฒนาชีวิตยิ่งขึ้นไป ซึ่งแสดงออกเป็นความใฝ่รู้และใฝ่สร้างสรรค์แรง จูงใจประเภทนี้ ทำให้ต้องคำนึงใส่ใจและพิจารณาอยู่ตลอดเวลาว่าสิ่งที่พบเห็นเกี่ยวข้องต้องการนั้น เป็นของแท้จริงหรือไม่ มีคุณค่าและความหมายเป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริงหรือไม่ จะส่งเสริม คุณภาพชีวิตหรือไม่ และแรงจูงใจประเภทนี้เรียกว่าปัญญา เพราะต้องอาศัยปัญญาช่วยให้รู้ว่ามี สิ่งนั้นดีงามเป็นประโยชน์แท้จริง ส่งเสริมคุณภาพชีวิตหรือไม่ เป็นต้น และพร้อมกันนั้นก็ทำให้ต้องใช้

ปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถ่องแท้ชัดเจนยิ่งขึ้นไป จึงเป็นแรงจูงใจที่เจริญงอกงามคู่เคียงกันไปกับความเจริญงอกงามของปัญญา แล้วจึงเป็นแรงจูงใจที่ถูกต้องซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาเริ่มแต่อกเดินก้าวไปในทางของชีวิตที่ดีงาม แรงจูงใจประเภทนี้เรียกว่า ฉันทสัมปทา

๔) อตตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการที่จะฝึกฝน พัฒนาตนเอง ให้เห็นความสำคัญของการที่จะต้องฝึกฝนตนเอง หมายถึงการพัฒนาตนให้เต็มทีจนถึงความสมบูรณ์แห่งศักยภาพตามหลักธรรมถือว่า คนเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และเป็นสัตว์ที่ต้องฝึก ถ้าไม่ฝึกฝนพัฒนาเลย คนจะด้อยยิ่งกว่าสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งมีข้อเด่นด้านร่างกายและสัญชาตญาณ แต่คนนั้นถ้าฝึกฝนพัฒนาแล้วก็ประเสริฐ เลิศ สามารถ ยิ่งกว่าสัตว์ อื่นใดทั้งปวง และสามารถฝึกฝนพัฒนาได้อย่างถึงที่สุดจนถึงขั้นที่ท่าน แม้แต่เทวดามารพรหม ก็น้อมบูชา

ในทางธรรมมีหลักการสำคัญ คือหลักความเชื่อพื้นฐานที่เรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธา ซึ่งแปลว่า ความเชื่อในปัญญาตรัสรู้ของตถาคต หรือความเชื่อในปัญญาที่ทำให้มนุษย์ตรัสรู้เป็นพุทธะได้ โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างนำทางไว้แล้ว ความเชื่อความมั่นใจดังกล่าวนี้นี้ เป็นรากฐานให้บุคคลเกิดจิตสำนึก ในการที่จะพัฒนาตนให้เต็มที จนถึงความสมบูรณ์แห่งศักยภาพ ซึ่งทำให้เกิดความมั่นใจว่าจะสามารถพัฒนาตนไปได้จนถึงจุดหมายสูงสุด อันเป็นหลักมุ่งอรุณแห่งการศึกษา ข้อที่ ๔ นี้ แรงจูงใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ในข้อ ๓ เป็นพลังขับเคลื่อนให้คนออกเดิน และก้าวต่อไปในทางแห่งการพัฒนา ส่วนจิตสำนึกในการพัฒนาตนให้เต็มทีจนถึงความสมบูรณ์แห่งศักยภาพในข้อ ๔ นี้ เป็นตัวโยกการเดินทางให้มุ่งเข้าสู่เป้าหมาย หรือโยงเข้าหาจุดหมายและเป็นปัจจัยที่คอยกระตุ้นเตือนอยู่ตลอดเวลาให้มีความมั่นใจ และเพียรพยายาม ใช้แรงจูงใจนั้น ในการพัฒนาตนในทางแห่งชีวิตที่ดีงามยิ่งขึ้นไป จนกว่าจะบรรลุจุดหมาย

๕) ทิฐิสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยทิฐิ ยึดถือ เชื่อถือในหลักการและมีความเห็นความเข้าใจพื้นฐานที่มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย หมายถึง การพัฒนาทิฐิให้ถูกทางจนเกิดปัญญารู้แจ้งสัจธรรม หยั่งรู้สิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง เป็นแกนกลางของการมีชีวิตที่ดีงามทั้งหมด ดังนั้นการมีทิฐิที่ถูกต้องจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนาคน หรือในการที่จะก้าวไปในทางแห่งชีวิตที่ดีงาม ในแง่หนึ่งอาจกล่าวได้ว่า การมีความเชื่อถือ แนวความคิดความเข้าใจ ทศนคติและค่านิยม ที่ดีงามถูกต้องสอดคล้องกับหลักความจริงแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย อาจจะใช้คำสั้น ๆ ว่า มีโลกทัศน์ถูกต้องดีงาม ตามแนวทางของเหตุปัจจัยเมื่อก้าวไปในทางของการพัฒนานั้น ตัวบุคคลก็อยู่กับชีวิตในท่ามกลางโลก และต้องเกี่ยวข้องกับประสบการณ์เรื่องราว ปัญหาและสิ่งทั้งหลาย ที่อยู่รอบตัว นอกจากนั้นการพัฒนาตนก็เกิดจากการเรียนรู้เข้าใจ และปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นอย่างถูกต้องนั่นเอง ซึ่งเมื่อรู้เข้าใจและปฏิบัติถูกต้องอย่างแท้จริง

แล้วก็คือการเข้าถึงจุดหมายของชีวิตที่ติงาม การรู้เห็นตามความเป็นจริง เป็นสาระสำคัญของการแก้ปัญหาและเข้าถึงอิสรภาพ

๖) อัปมาทสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท มีความกระตือรือร้นอยู่เสมอ เห็นคุณค่าของ กาลเวลา เห็นความเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่กระตุ้นเตือนให้เร่งรัดการค้นหาคำเข้าถึงความจริงหรือในการทำชีวิตที่ติงามให้สำเร็จ หมายถึง ความตื่นตัวที่จะกระตือรือร้นเร่งรัดจัดทำกรต่าง ๆ ด้วยจิตสำนึกต่อกาลเวลา และความเปลี่ยนแปลง ไม่ปล่อยปละละเลย ทอดธุระหรือนิ่งเฉยเฉื่อยชา ปล่อยเวลาล่วงเปล่า ความรู้เข้าใจและความสำนึกต่อความเปลี่ยนแปลง จึงโยงไปหาความรู้ความเข้าใจและความสำนึกต่อการล่วงผ่านของกาลเวลา กาลเวลาล่วงผ่านไปพร้อมกับความเปลี่ยนแปลง เป็นทั้งโอกาสและเป็นขอบเขตจำกัดแห่งความเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และความดับลงไปของสิ่งทั้งปวง หลักธรรมสำคัญอย่างหนึ่งที่พุทธธรรมสอนย้ำบ่อยมาก ได้แก่ อนิจจตา คือ ภาวะที่สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงแท้ ไม่คงที่ มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นกฎธรรมชาติเป็นไปตามธรรมดาของมัน ไม่ขึ้นต่อความปรารถนาของใคร ความเปลี่ยนแปลงไปไม่เที่ยงแท้เช่นนี้ ปรากฏด้วยอาการ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วดับไป หรือความดำรงอยู่ชั่วคราว ไม่ยั่งยืน ไม่คงอยู่ตลอดไป ทุกสิ่งเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็จะเสื่อมโทรมร่วงโรยแล้วแตกสลายไปในที่สุด กาลเวลา ก็เช่นเดียวกับความเปลี่ยนแปลง ที่ดำเนินไปตามกฎธรรมดาไม่รีรอ ไม่ขึ้นต่อความปรารถนาหรือการอ้อนวอนขอร้องของใคร ชีวิตมนุษย์ ทรัพย์สมบัติ สิ่งที่รักหวงแหนครอบครอง และทุกอย่างที่แวดล้อมตัวมนุษย์นั้นเกิดขึ้น เจริญเติบโตงอกงามแล้วก็ต้องเสื่อมสลาย แตกดับไปตามกาลเวลา และตามกฎแห่งความเปลี่ยนแปลง เว้นแต่ผู้ที่ได้รับการอบรมจิตปัญญาดีแล้ว จะสัมผัส ความเปลี่ยนแปลงด้วยปัญญาที่รู้เท่าทันคติแห่งธรรมดา และวางท่าทีของจิตใจต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ทำให้ไม่หวั่นไหวหวาดกลัว และมีจิตใจปลอดโปร่งผ่องใสเป็นอิสระด้วยความรู้เท่าทันความจริง สำหรับคนทั่วไปซึ่งยังไม่ได้พัฒนาจิตปัญญา ไม่รู้เท่าทันคติแห่งธรรมดา วางท่าทีของจิตใจ ต่อสิ่งทั้งหลายไม่ถูกต้อง ความเปลี่ยนแปลงนี้จะมีผลกระทบต่อจิตใจ ในทางที่ทำให้เกิดความหวาดหวั่นพรั่นกลัว และความทุกข์โศกเศร้า ตรมตรอม หรือโศก และปริเทวะ

๗) โยนิโสมนสิการ การรู้จักใช้ความคิดที่ถูกต้อง^{๓๔} คิดเป็น คิดอย่างมีระบบระเบียบ รู้จักคิดพิจารณา มองสิ่งทั้งหลายให้ได้ความรู้และได้ประโยชน์ที่จะเอามาใช้พัฒนานตนเอง ยิ่ง ๆ ขึ้นไป หมายถึง ความรู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักสำเหนียก กำหนดมองสิ่งทั้งหลายให้ได้คุณค่า คิดเป็น แก้ปัญหาได้ รู้จักคิดวิเคราะห์ สืบค้น ให้เข้าถึงความจริง เป็นเรื่องที่ย้ำเน้นกันมากอยู่แล้วในวงการศึกษาสมัยปัจจุบัน จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวซ้ำในที่นี้ แต่ข้อที่ควรพิจารณาอยู่ที่ว่า

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์, พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๖๖๕-๖๖๙.

คิดเป็นนั่นคือคิดอย่างไร ความคิดเป็นที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการนั้น ธรรมทั้ง ๗ ประการนี้เราควรทำให้เกิดมีขึ้นในตน เพราะถือว่าเป็นข้อปฏิบัติเริ่มต้นของการปฏิบัติธรรมตามมัชฌิมาปฏิปทา^{๓๕}

สภาวะธรรมในมรรคมีองค์ ๘ ข้อของสัมมาทิฐิมีลักษณะดังนี้

ปัญญา กิริยาที่รู้จัก ความเลือกสรร ความวิจัย ความวิจัยธรรม ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ความกำหนดหมาย ภาวะที่รู้ ภาวะที่รู้ละเอียด ภาวะที่ฉลาด ความรู้ อย่างแจ่มแจ้ง ความใคร่ครวญ ความค้นคิด ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็น แจ่ม ความรู้ดี ปัญญาเครื่องละกิเลส ปัญญาเหมือนปฏัก ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนปราสาท ปัญญาเหมือน ประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ธรรม- วิจัยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ^{๓๖} ลักษณะ ๑๑ ประการ ของสัมมาทิฐิ^{๓๗} ที่จะให้ถึงมรรค ผล นิพพาน มีดังนี้

๑) ทัสสนะ แปลว่า เห็น การเห็นในที่นี้เป็นลักษณะของปัญญา คือ เห็นรูป นาม เห็นเหตุปัจจัยของรูปนาม เห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาของรูปนาม เห็นความเกิด ดับของรูปนาม เห็นเฉพาะความดับฝ่ายเดียว เห็นรูปนามเป็นของน่ากลัว เห็นทุกข์เห็นโทษของรูป นามเห็นรูปนามว่าเป็นของน่าเบื่อหน่ายอยากหลุดพ้นจากรูปนาม ตั้งใจปฏิบัติอย่างเต็มที่ วางเฉย ต่อรูปนามเห็นอริยสัจ เห็นนิพพาน ตัดกิเลสได้โดยเด็ดขาดถึงตรงนี้จะจัดเป็นทัสสนะ คือ ความเห็นที่ถูกต้องแท้ ไม่แปรผัน อย่างนี้จะจัดเป็นลักษณะของสัมมาทิฐิในมรรค ๘ นี้ได้

๒) ปหานะ แปลว่า ละ คือ ละความเห็นผิดต่าง ๆ เช่น เห็นว่าบุญบาปไม่มี นรกสวรรค์ไม่มี มรรค ผล นิพพาน ไม่มี ในที่นี้ท่านหมายถึงเอาละได้ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค เพราะถ้าปฏิบัติถึงตรงนี้เมื่อใด เมื่อนั้นจึงจะละมิจฉาทิฐิ คือ ความเห็นผิดได้โดยเด็ดขาดอย่างไม่มี วันกลับ เป็นอกุปปธรรม เป็นธรรมที่ไม่กำเริบแท้ อย่างนี้จะจัดเป็นลักษณะของสัมมาทิฐิใน มรรค ๘ นี้ได้

๓) อุปัตถัมภะ แปลว่า อุปถัมภ์ค้ำชู หมายความว่า เป็นอุปการะต่อสหชาติ ธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกัน เช่น สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ สัมมาวาจา วาจาชอบ สัมมากัมมันตะ

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/-/๓๔-๓๗.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๒๙๗/๔๓.

^{๓๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๗-๘-๙, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๔๓๓-๔๓๖.

การงานชอบ เป็นต้น ตลอดจนถึงจิต เจตสิก อื่น ๆ ที่เกิดร่วมกันในขณะปฏิบัติ นั้น เมื่อจะกล่าวโดยย่อแล้วก็ได้แก่ อุปถัมภ์ค้ำชู ศีล สมาธิ ปัญญา จนละกิเลสได้เป็นสมุจเฉทปหาน ในที่นี้ท่านหมายเอาการอุปถัมภ์จนถึงขณะแห่งโสดาปัตติมรรคคือ ว่า โสดาปัตติมรรคเป็นต้น เกิดขึ้นเมื่อใด เมื่อนั้นชื่อว่าเป็นการอุปถัมภ์ค้ำชู สหชาตธรรมอย่างถูกต้องแท้ อย่างนี้จึงจะจัดเป็นลักษณะของสัมมาทิฐิในมรรค ๘ นี้ได้

๔) ปริยาทานะ แปลว่า ครอบงำ หมายความว่า ครอบงำกิเลสทั้งหลาย คือ ครอบงำกิเลสหยาบ ๆ ที่จะล่วงออกมาทางกาย วาจา ครอบงำกิเลสกลาง ๆ ที่จะล่วงออกมาทางใจ และครอบงำอนุสัยกิเลสที่นอนดองอยู่ในชั้นสันดาน ในที่นี้ท่านหมายเอาครอบงำกิเลสทั้งหลายในขณะแห่งโสดาปัตติมรรคเป็นต้นไป อย่างนี้จึงจัดเป็นลักษณะของสัมมาทิฐิในมรรค ๘ นี้ได้

๕) วิโสธนะ แปลว่า ให้บริสุทธิ์หมดจด หมายความว่า ยังจิตให้บริสุทธิ์ด้วยปฏิวะธ คือรู้แจ้งแทงตลอดสภาวะธรรม กล่าวคือ มรรค ผล นิพพาน ในที่นี้ท่านหมายเอาในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค เพราะต้องปฏิบัติถึงตรงนี้ จึงจะยังใจให้บริสุทธิ์อย่างแท้จริง คือบริสุทธิ์อย่างไม่เปลี่ยนแปลง บริสุทธิ์อย่างไม่กำเริบ บริสุทธิ์อย่างถูกต้องอย่างนี้จึงจะจัดเป็นลักษณะของสัมมาทิฐิในมรรค ๘ นี้ได้

๖) อธิฐฐานะ แปลว่า ตั้งมั่น หมายความว่า ตั้งใจมั่น คือมั่นอยู่กับปัจจุบัน มั่นอยู่กับรูปนาม มั่นอยู่กับพระไตรลักษณ์ มั่นอยู่กับศีล สมาธิ ปัญญา มั่นอยู่กับมรรค ผล นิพพาน ในที่นี้ท่านหมายเอามั่นอยู่ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค เพราะต้องปฏิบัติมาถึงตรงนี้ จึงจะละกิเลสได้เด็ดขาด ใจจึงจะบริสุทธิ์ ใจจึงจะตั้งมั่น ใจจึงจะไม่หวั่นไหว ใจจึงจะเป็นอจลสัทธาแท้ อย่างนี้ จึงจะจัดเป็นลักษณะของสัมมาทิฐิในมรรค ๘ นี้ได้

๗) โวทานะ แปลว่า ผ่องแผ้ว หมายความว่า ยังจิตให้ผ่องแผ้วจากกิเลสทั้งหลาย โดยองค์ธรรม ได้แก่ โสดาปัตติมรรค เพราะเมื่อปฏิบัติมาถึงตรงนี้ กิเลสคือความโลภ ความโกรธ ความหลง ขาดไปเป็นสมุจเฉทบ้าง เป็นตนุกระ คือ เป็นแต่เพียงเบาบาง หรืออ่อนกำลังลงไปบ้าง เพราะฉะนั้น จิตจึงผ่องแผ้ว อย่างนี้จึงจะจัดเป็นลักษณะของสัมมาทิฐิในมรรค ๘ นี้ได้

๘) วิเสสาคัมมะ แปลว่า บรรลุคุณวิเศษ หมายความว่า เข้าถึงคุณวิเศษ กล่าวคือ โสดาปัตติมรรค ได้คุณวิชณนั้นมี ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ แต่ในการบำเพ็ญมรรค ๘ ครั้งแรกจะต้องได้บรรลุโสดาปัตติมรรคเป็นปฐมก่อน เพราะฉะนั้น คุณวิเศษในที่นี้ จึงได้แก่ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค อย่างนี้จึงจะจัดเป็นลักษณะของสัมมาทิฐิในมรรค ๘ นี้ได้

๙) ปฏิเวธะ แปลว่า แหงตลอด หมายถึง การที่จิตมีปัญญารู้ความเป็นไปของสภาวะธรรมอย่างละเอียด ปฏิเวธะเป็นเป้าหมายสุดท้ายตามหลักโครงสร้างที่พระเสขะจะต้องศึกษาไปโดยลำดับ คือ ปริยัติ ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนให้รู้จักวิธีปฏิบัติเปรียบเหมือนเรียนแผนที่ของประเทศนั้น ๆ เป็นเพียงภาคทฤษฎีเท่านั้น ปฏิบัติ ได้แก่ การลงมือทำตามปริยัติที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมานั้น เปรียบเหมือนการเดินทางตามแผนที่นั้น ๆ ปฏิเวธะ ได้แก่ ผลแห่งการปฏิบัติ คือได้มรรคได้ถึงผลที่ตนต้องการ เช่น ผู้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานต้องการมรรค ผล นิพพาน เมื่อปฏิบัติถึงปฏิเวธแล้ว ก็ถือว่าได้บรรลุผลที่ตนต้องการแล้ว เปรียบเหมือนการเดินทางไปตามแผนที่นั้น จนถึงที่ ๆ เราต้องการแล้วต้องปฏิบัติถึงตรงนี้ คือถึงปฏิเวธ โดยองค์ธรรม ได้แก่ โสดาปัตติมรรค เป็นต้นไป อย่างนี้จึงจะจัดเป็นลักษณะของสัมมาทิฐิในมรรค ๘ นี้ได้

๑๐) อภิสมยะ แปลว่า ตรัสรู้ หมายความว่า ได้ตรัสรู้สัจจะ คือของจริงแห่งพระอริยเจ้า ได้แก่ อริยสัจทั้ง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ต้องปฏิบัติถึงขั้นนี้ อย่างนี้ จึงจะจัดเป็นลักษณะของสัมมาทิฐิในมรรค ๘ นี้ได้

๑๑) ปติฏฐापนะ แปลว่า ยังจิตให้ตั้งอยู่ในนิโรธ คือเข้าถึงพระนิพพาน ดับกิเลสและกองทุกข์ การเข้าถึงนั้นต้องเข้าถึง ๔ ครั้ง คือ ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค ๑ ในขณะแห่งสกาคามิมรรค ๑ ในขณะแห่งอนาคามิมรรค ๑ ในขณะแห่งอรหัตตมรรค ๑

เมื่อปฏิบัติถึงโสดาปัตติมรรค ละโลภะได้ ๔ ละโมหะได้ ๑ คือ วิจิกิจฉา ความสงสัยลังเลใจ ในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น ปฏิบัติถึงสกาคามิมรรค ละได้เท่าเดิม แต่ที่เหลืออยู่ ๗ คือ โลภมูลจิต ๔, โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต ๑ นั้น มีกำลังอ่อน ปฏิบัติถึงอนาคามิมรรค ละโทสะได้ ๒ ปฏิบัติถึงอรหัตตมรรค ละกิเลสได้หมดสิ้น คือโลภะ ๔ ที่ยังเหลืออยู่กับโมหะ ๑ คือ อุทธัจจะ

เมื่อเจริญสัมมาทิฐินั้น จะถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในธรรมได้ต้องอาศัยหลัก ๔ ประการ คือ วิเวก วิราคะ นิโรธ ไวสสัคคปริณามะ^{๓๘}

๑) วิเวก แปลว่า ความสงบ คือสงบจากกิเลส มีอยู่ ๕ คือ

- (๑) วิขัมภนวิเวก สงบจากกิเลสด้วยการข่มไว้
- (๒) ตทังควิเวก สงบจากกิเลสด้วยองค์ของกัมมัฏฐาน
- (๓) สมุจเฉทวิเวก สงบจากกิเลสโดยเด็ดขาดด้วยมรรคญาณ

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน ส.สพ.อ. (ไทย) ๔/๒/-/๗๑๗.

(๔) ปฏิบัติสัทธีวิเวก สงบจากกิเลสโดยอาศัยผลญาณ

(๕) นิสสรณวิเวก สงบจากกิเลสโดยถึงพระนิพพาน

๒) วิราคะ แปลว่า สำรอกกิเลส มี ๕ อย่าง คือ

(๑) วิกขัมภณวิราคะ สำรอกกิเลสด้วยการข่มไว้

(๒) ตทังวิราคะ สำรอกกิเลสด้วยองค์ของกัมมัญฐานนั้น ๆ

(๓) สมุจเฉทวิราคะ สำรอกกิเลสโดยเด็ดขาดด้วยมรรคญาณ

(๔) ปฏิบัติสัทธีวิราคะ สำรอกกิเลสโดยผลญาณ

(๕) นิสสรณวิราคะ สำรอกกิเลสโดยพระนิพพาน

๓) นิโรธ แปลว่า ดับกิเลส มี ๕ อย่าง คือ

(๑) วิกขัมภณนิโรธ ดับกิเลสด้วยการข่มไว้

(๒) ตทังคินิโรธ ดับกิเลสด้วยองค์ของกัมมัญฐานนั้น ๆ

(๓) สมุจเฉทนิโรธ ดับกิเลสโดยเด็ดขาดด้วยมรรคญาณ

(๔) ปฏิบัติสัทธีนิโรธ ดับกิเลสโดยผลญาณ

(๕) นิสสรณนิโรธ ดับกิเลสโดยพระนิพพาน

๔) โวสสังคปริณามะ แปลว่า น้อมไปสู่การละกิเลส มี ๕ อย่าง คือ

(๑) วิกขัมภณโวสสังคคะ ละกิเลสด้วยการข่มไว้

(๒) ตทังคโวสสังคคะ ละกิเลสด้วยองค์ของกัมมัญฐานนั้น ๆ

(๓) สมุจเฉทโวสสังคคะ ละกิเลสโดยเด็ดขาดด้วยมรรคญาณ

(๔) ปฏิบัติสัทธีโวสสังคคะ ละกิเลสโดยผลญาณ

(๕) นิสสรณโวสสังคคะ ละกิเลสโดยพระนิพพาน

๒.๓.๒ สัมมาสังกัปปะ^{๓๙} คือ ความดำริในเนกขัมมะ การออกจากกาม ความดำริใน
อพยาบาล ความไม่พยาบาล ความดำริในอวิหิงสา การไม่เบียดเบียน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) แสดงทัศนะคิดว่า "ดำริชอบ คือ (๑) เนกขัมม-
สังกัปปะ ดำริจะออกจากกาม หรือปลอดจากโลภะ (๒) อพยาบาลสังกัปปะ ดำริในอันไม่พยาบาล
(๓) อวิหิงสาสังกัปปะ ดำริในอันไม่เบียดเบียน"^{๔๐}

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

^{๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๗.

สัมมาสังกัปปะ คือ หนึ่งในปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอด หรือ อริปัญญา คำว่า เนกขัมม-
สังกัปปะ ที่ว่าออกจากกามนั้น คือออกจากความยินดี ความใคร่ การออกบวชนั้น ถ้าจะพูดในมรรค
แล้ว เป็นเนกขัมมสังกัปปะไม่ได้ เพราะในมรรคต้องมีสติปัญญาด้วย หมายความว่าขจัดจิตออกจาก
กามแล้ว คือปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน จนมรรคญาณเกิดขึ้นแล้ว^{๔๑}

พระอริยบุคคลที่ยังครองเรือนอยู่นั้น ท่านมีมรรค ๘ อยู่อย่างเต็มที ถ้าไม่มีมรรค ๘
ก็เป็นพระอริยบุคคลไม่ได้ เพราะเนกขัมมสังกัปปะมิได้หมายความว่า ออกบวชเป็นพระเป็น
สามเณร หมายถึงการออกจากกิเลสกามและวัตถุกาม ด้วยอำนาจแห่งมรรค ดังหลักในอรรถกถา
ปฏิสัมภิทามรรคแสดงไว้ว่า "กามโต นิสสโณติ เนกขัมมสงกปโป" แปลว่า ความดำริใดออกไปแล้ว
จากกิเลสกามและวัตถุกาม ความดำรินั้น ชื่อว่า เนกขัมมสังกัปปะ หมายถึงเอาทั้งโลกียะและโลกุตตระ

คำว่า ออกจากวิหิงสา, พยาบาท นั้น หมายความว่า ออกจากความเบียดเบียน ออก
จากความยินร้าย หมายถึงเอาทั้งโลกียะและโลกุตตระในฝ่ายโลกียะนั้น เช่น ในขณะที่กำลังเจริญ
วิปัสสนาอยู่ตั้งแต่ญาณต่ำคือญาณที่ ๑ จนถึงญาณสูงคือญาณที่ ๑๒ ชื่อว่าออกจากความ
เบียดเบียนและความพยาบาทแล้วด้วยอำนาจโลกียมรรค แต่เป็นเพียงตักขฬหทาน คือ ออกได้
ชั่วคราวเท่านั้น ในฝ่ายโลกุตตระนั้นนับตั้งแต่มรรคญาณเป็นต้นไป ชื่อว่าออกจากความเบียดเบียน
ออกจากพยาบาท แล้วด้วยอำนาจแห่งโลกุตตระมรรคเป็นสมุจเฉตขฬหทาน คือละได้เด็ดขาด ออกได้
เด็ดขาด ดังหลักฐานในอรรถกถาปฏิสัมภิทามรรคแสดงไว้ว่า "วิหิงสาย นิสสโณติ อวิหิงสาสงกปโป"
แปลว่า "ความดำริใดออกไปแล้วจากความเบียดเบียน เพราะฉะนั้น ความดำรินั้น ชื่อว่า อวิหิงสา-
สังกัปปะ" "พยาปาทโต นิสสโณติ อพยาปาทสงกปโป" แปลว่า "ความดำริใดออกไปแล้วจาก
พยาบาท เพราะฉะนั้น ความดำรินั้น ชื่อว่าอพยาบาทสังกัปปะ

ความดำริในกาม ความดำริในความพยาบาท ความดำริในการเบียดเบียน เป็นมิจฉา-
สังกัปปะ ส่วน สัมมาสังกัปปะความดำริชอบ แบ่งออกได้ ๒ ประการ^{๔๒} คือ

๑) สัมมาสังกัปปะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลเป็นความสงบจาก
กิเลสเรียกว่าอุปธิ คือ คือความดำริชอบที่ยังคงมีกิเลสอาสวะเคลือบแฝงอยู่ ยังไม่อาจละออกจาก
กามาสวะ อาสวะคือกาม ภาวาสวะ อาสวะคือภพ อวิชชาสวะ อาสวะคือความไม่รู้ตามความเป็น
จริง เป็นผลให้ยังคงวนเวียนอยู่ในกองทุกข์

^{๔๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี, วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑ ว่าด้วยวิปัสสนากรรมฐานทั่วไป,
หน้า ๓๕๐-๓๕๑.

^{๔๒} ตูรยละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๗/๑๗๖-๑๗๗.

๒) สัมมาสังกัปปะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะเป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค คือ ความตริก ความวิตก ความดำริ ความแน่วแน่ ความแนบแน่น ความปักใจ ความปรุ้งแต่งคำ เมื่อบุคคลมีความพยายามเพื่อละมิจฉาสังกัปปะ ยังสัมมาสังกัปปะให้ถึงพร้อม ความพยายามย่อมเป็นสัมมาวายามะ มีสติละมิจฉาสังกัปปะ มีสติเข้าถึงสัมมาสังกัปปะ สตินั้นเป็นสัมมาสติ ธรรม คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมคล้อยตามสัมมาสังกัปปะ

สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริชอบ, ความดำริอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา คือสามารถยกจิตขึ้นสู่สมาภูค และสามารถยังจิตให้ตั้งมั่นอยู่กับสติปัญญาน ๔^{๔๓} องค์ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติในสัมมาสังกัปปะ คือ

- ๑) ความดำริในการออกจากกาม
- ๒) ความดำริในการไม่พยาบาท
- ๓) ความดำริในการไม่เบียดเบียน^{๔๔}

สภาวะธรรมในมรรคมืองค์ ๘ ของสัมมาสังกัปปะ มีลักษณะดังนี้

ความตริก ความตริกโดยอาการต่าง ๆ ความดำริ ความที่จิตแนบแน่นในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมาสังกัปปะ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ^{๔๕} มีลักษณะ ๑๑ ประการ คือ

๑) อภินิโรปนะ ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ปัจจุบัน รูปนาม พระไตรลักษณ์ มรรค ผล นิพพาน

๒) ปหานะ ละมิจฉาสังกัปปะความดำริผิด ๓ อย่างคือ มีกามสังกัปปะ เป็นต้น

๓) อุปัตถัมภานะ อุปัตถัมภ์คำมรรคที่เหลือ ๗ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น ให้บริบูรณ์

๔) ปริยาทานะ ครอบงำกิเลสทั้ง ๓ คือ กิเลสหยาบ กิเลสกลาง กิเลสละเอียด

๕) วิโสธนะ ขำระกาย วาจา ใจ ให้สะอาดแล้วแทงตลอดวิปัสสนาญาณที่ ๑

ถึงที่ ๑๔

๖) อธิฐานะ ยังใจให้ตั้งมั่นอยู่กับศีล สมาธิ ปัญญา

๗) โวทานะ ยังใจให้แผ้วแผ้วปราศจากนิวรณ์ทั้ง ๕ มีกามฉันทะ เป็นต้น

^{๔๓} พระธรรมธีรราชมหามุนี, คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๗-๘-๙, หน้า ๔๓๙.

^{๔๔} ตูรายละเอียดใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

^{๔๕} ตูรายละเอียดใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๙๒/๓๗๔.

- ๘) วิเสสาธิคมะ ยังจิตให้เข้าถึงคุณวิเศษ กล่าวคือ โสดาปัตติมรรค
- ๙) ปฏิเวธะ แห่งตลอดมรรค มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น
- ๑๐) สัจจาภิสมยะ ตรัสรู้ร้อยสี่ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค
- ๑๑) ปติภูฐานปะ ยังใจให้เข้าถึงนิโรธคือความดับทุกข์ ^{๔๖}

กุศลวิตก ๓ ความตรึกที่เป็นกุศล เป็นความนึกคิดที่ดีงาม

- ๑) เนกขัมมวิตก ความตรึกปลอดจากกาม ความนึกคิดในทางเสียสละ ไม่ติดในการปรนเปรอ สนองความอยากของตน
- ๒) อพยาบาทวิตก ความตรึกปลอดจากพยาบาท ความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่ขัดเคืองหรือเพ่งมองในแง่ร้าย
- ๓) อวิหิงสาวิตก ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน ความนึกคิดที่ประกอบด้วยกรุณา ไม่คิดริษยา หรือมุ่งทำลาย

อกุศลวิตก ๓ ความตรึกที่เป็นอกุศล เป็นความนึกคิดที่ไม่ดี

- ๑) กามวิตก ความตรึกในทางกาม, ความนึกคิดในทางพัวพันติดข้องในสิ่งสนองความอยาก
- ๒) พยาบาทวิตก ความตรึกในทางพยาบาท, ความนึกคิดที่ประกอบด้วยความขัดเคืองเพ่งมองในแง่ร้าย
- ๓) วิหิงสาวิตก ความตรึกในทางเบียดเบียน, ความนึกคิดในทางทำลาย ทำร้าย หรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น

๒.๓.๓ สัมมาวาจา การเจรจาชอบ คือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากมุสาวาท เจตนาเป็นเหตุเว้นจากปิสฺสุณาวาจา เจตนาเป็นเหตุเว้นจากผรุสฺสวาจา เจตนาเป็นเหตุเว้นจากสัมผัปปลาปะ หรือการเว้นจากมิจฺฉาวาจา คือเว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ ^{๔๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของ สัมมาวาจา คือ วจีสุจิริตเจรจาชอบ คือเว้นจากวจีทุจริต ^{๔๘}

^{๔๖} อ้างแล้ว, หน้า ๔๔๒-๔๔๓.

^{๔๗} ดุราลัยเถียรใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๘/๑๗๗.

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๖-๔๓๗.

สัมมาวาจา การกล่าวชอบ กล่าวถึงความหมายของการกล่าวชอบที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ คือ เจตนาตณฺเฑนจากมิจฉาวาจา ดังนั้น แม้ว่าในบางโอกาสเราอาจจะพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ หรือพูดเพื่อเจ้อ หากเรายังตั้งตนเองไว้ได้ก็ถือว่ากำลังเจริญสัมมาวาจา สิ่งที่สำคัญที่สุดในการเจริญสัมมาวาจา คือเจตนาตณฺเฑนจากวจีหุจฺจิต คือเป็นการรักษาศีล เพื่องดเว้นมิจฉาวาจาไปพร้อมกัน^{๔๙}

สัมมาวาจา หมายถึง การเจรจาชอบ^{๕๐} พูดถูกธรรมถูกวินัย พูดแล้วไม่เสียหาย มีแต่ดีฝ่ายเดียว, การงดเว้นวจีหุจฺจิต ๔ ได้เด็ดขาดจึงจัดเป็นสัมมาวาจาในมรรคได้^{๕๑}

สัมมาวาจา มี ๓ อย่าง คือ

๑) เจตนาสัมมาวาจา ตั้งใจกล่าวชอบ คือ กล่าวให้เป็นธรรม เป็นวินัย ข้อนี้ไม่จัดเป็นองค์มรรค เป็นเพียงกรรมบถเท่านั้น

๒) กลาสัมมาวาจา กล่าวชอบ คือ กล่าวถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ไม่ผิดธรรม ไม่ผิดวินัย ข้อนี้ไม่จัดเข้าในองค์มรรค เป็นเพียงกรรมบถเช่นกัน

๓) วิรติสัมมาวาจา จะพูดหรือไม่พูดก็ตาม แต่งตณฺเฑนวจีหุจฺจิตได้เด็ดขาด ข้อนี้จัดเข้าในองค์มรรค เป็นโลกุตตระ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานเท่านั้น^{๕๒}

สัมมาวาจา เป็นอย่างไร สัมมาวาจามี ๒ ประการ^{๕๓} คือ

๑) สัมมาวาจาที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลเป็นความสงบจากกิเลสเรียกว่าอุปธิ คือ เจตนาเป็นเหตุตณฺเฑนจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุตณฺเฑนจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุตณฺเฑนจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุตณฺเฑนจากการพูดเพื่อเจ้อ นี่เป็นสัมมาวาจาที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ

๒) สัมมาวาจาอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค คือ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุตณฺเฑนจากวจีหุจฺจิต ๔ ของผู้มีจิตไกลจากข้าศึก จิต

^{๔๙} พระโสภณมหาเถระ, ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร, หน้า ๙๘.

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๒๓.

^{๕๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี, คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๗-๘-๙, หน้า ๔๔๗-๔๕๓.

^{๕๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี, วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑ ว่าด้วยวิปัสสนากรรมฐานทั่วไป, หน้า ๓๔๘-๓๔๙.

^{๕๓} ตูรายละเอียดยใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๘/๑๗๗-๑๗๘.

หาอาสวะมิได้ และเจริญอริยมรรคอยู่ เป็นสัมมาวาจาอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ
เป็นองค์แห่งมรรค พยายามเพื่อละมิจฉาวาจา ยังสัมมาวาจาให้ถึงพร้อมอยู่

องค์ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติในสัมมาวาจา คือ

- ๑) เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ
- ๒) เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด
- ๓) เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ
- ๔) เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ^{๕๔}

สภาวะธรรมในมรรคมืองค์ ๘ ของสัมมาวาจามีลักษณะดังนี้

ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้นจากวจีทุจริต ๔ การไม่ทำ การ
เลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งวจีทุจริต ๔ สัมมาวาจา อันเป็นองค์
มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาวาจา^{๕๕}

ลักษณะ ๑๑ ประการของสัมมาวาจา คือ

- ๑) ปรีคหะ กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย มินิโรธเป็นอารมณ์
- ๒) ปหานะ ละกิเลสเป็นสมุจเฉตปทาน ในขณะแห่งมรรคญาณ
- ๓) อุปัตถัมภะ อุปถัมภ์คำสุสหาตธรรมที่เหลือให้ถึงมรรคญาณ
- ๔) ปริยาทานะ ครอบงำโลภะ โทสะ โมหะ ได้ในขณะแห่งมรรคญาณ
- ๕) วิโสธนะ ยังใจให้บริสุทธิ์จากโลภะ โทสะ โมหะ ในขณะแห่งมรรคญาณ
- ๖) อธิฐานะ ตั้งใจมั่นอยู่กับศีล สมာธิ ปัญญา ในขณะแห่งมรรคญาณ
- ๗) โวทานะ ยังใจให้ผ่องแผ้วจากกิเลส ในขณะแห่งมรรคญาณ
- ๘) วิเสสาธิคมะ บรรลุมรรคญาณ
- ๙) ปฏิเวธะ แทงตลอดมรรคญาณ
- ๑๐) สัจจาภิสมยะ ตรัสรู้ร้อยสัจ ๔
- ๑๑) นิโรธะ ตีฎาปนะ ยังใจให้ตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ คือ ถึงพระนิพพานในขณะแห่ง
มรรคญาณ มีโสดาปัตติมรรคญาณ เป็นต้น^{๕๖}

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

^{๕๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๙๒/๓๗๔.

^{๕๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี, คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๗-๘-๙, หน้า ๔๕๔.

๒.๓.๔ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ คือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากปาณาติบาต การฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากอกุศลนาทาน การลักทรัพย์ เจตนาเป็นเหตุเว้นจาก อพรหมจรรย์ พฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์^{๕๗}

พระพุทธองค์ตรัสถึงการกระทำชอบว่า "ภิกษุทั้งหลาย การกระทำชอบเป็นอย่างไร คือ การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤตินอกกาม การงดเว้นดังกล่าวเรียกว่า การกระทำชอบ"^{๕๘}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)^{๕๙} แสดงทัศนคติว่า สัมมากัมมันตะ ทำการงานชอบ หรือการงานชอบ ได้แก่ การกระทำที่เว้นจากความประพฤตินอกกาม ๓ อย่าง คือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤตินอกกาม คือ เว้นจากกายทุจริต ๓^{๖๐}

การกระทำชอบ ได้แก่ เจตนางดเว้นจากการประพฤตินอกกาม ๓ อย่าง ดังนั้น แม้บางครั้งเราอยากจะทำสัตว์ ลักทรัพย์ หรือประพฤตินอกกาม หากเรายับยั้งตนเองไว้ได้ก็ถือว่าเรากำลังเจริญสัมมากัมมันตะ^{๖๑}

สัมมากัมมันตะ มี ๓ อย่าง

- ๑) เจตนาสัมมากัมมันตะ ตั้งใจทำการงาน
- ๒) ยถาพลสัมมากัมมันตะ ทำการงานชอบ ตามสมควรแก่กำลังของตนทั้ง ๒ ข้อ ไม่จัดเข้าในองคัมมรค เป็นเพียงกุศลกรรมบทเท่านั้น
- ๓) วิรตีสัมมากัมมันตะ ทำการงานชอบ โดยงดเว้นจากกายทุจริต ๓ วิจิตรทุจริต ๔ อย่างเด็ดขาด ได้แก่ ผู้นั้นกำลังนั่งทำการงานฝึกจิตอยู่อย่างเต็มที่ จนมรรคญาณเกิดแล้ว พอ มรรคญาณเกิดเมื่อใด เมื่อนั้นแหละจึงจะเป็น วิรตีสัมมากัมมันตะ คืองดเว้นได้อย่างเด็ดขาด ข้อนี้ จัดเข้าในองคัมมรค เป็นโลกุตตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์เกิดเฉพาะแก่ผู้ทำวิปัสสนากัมมัฏฐาน เท่านั้น^{๖๒}

^{๕๗} ดุราลัยเถยตใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

^{๕๘} ดุราลัยเถยตใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๕๙} พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๓๖.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๖๑} พระโสภณมหาเถระ, ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร, หน้า ๑๐๑.

^{๖๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี, วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑ ว่าด้วยวิปัสสนากรรมฐานทั่วไป, หน้า ๓๔๙.

สัมมากัมมันตะมี ๒ ประการ คือ

๑) สัมมากัมมันตะ ที่ยังมีอาสวะ คือ เจตนาเป็นเหตุตงวณจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุตงวณจากการลักทรัพย์ เจตนาเป็นเหตุตงวณจากการประพฤติดินในกาม เป็น สัมมากัมมันตะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลเป็นความสงบจากกิเลสเรียกว่าอุปธิ

๒) สัมมากัมมันตะอันเป็นอริยะ คือ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุตงวณจากกายทุจริต ๓ ของผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ เป็นสัมมากัมมันตะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค^{๖๓}

สัมมากัมมันตะ หมายถึง การงานชอบ หรือ ทำงานชอบ ได้แก่ การกระทำที่เว้นจากความประพฤติชั่วทางกาย ๓ อย่าง^{๖๔} , ทำการงานถูกต้องตามทำนองคลองธรรม คือ การงานที่ทำทางกาย วาจา ใจ ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา^{๖๕}

องค์ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติในสัมมากัมมันตะ คือ

- ๑) เจตนาเป็นเหตุตงวณจากการฆ่าสัตว์
- ๒) เจตนาเป็นเหตุตงวณจากการลักทรัพย์
- ๓) เจตนาเป็นเหตุตงวณจากการประพฤติดินในกาม^{๖๖}

สภาวะธรรมในมรรคมรรค ๘ ของสัมมากัมมันตะมีลักษณะดังนี้

ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุตงวณจากกายทุจริต ๓ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งกายทุจริต ๓ สัมมากัมมันตะ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ^{๖๗}

ลักษณะ ๑๑ ประการของสัมมากัมมันตะ คือ

- ๑) สมุทฐานะ ยังศีล สมาธิ ปัญญาให้ตั้งขึ้น จนถึงโสดาปัตติมรรค

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๘๐.

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๕.

^{๖๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี, คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๗-๘-๙, หน้า ๔๕๖.

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

^{๖๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๒/๓๗๔.

๒) ปทานะ ละการงานผิด มีจิตตั้งมั่นอยู่กับศีล สมาธิ ปัญญา จนถึงโสดาปัตติ-
มรรค

๓) อุปัตถัมภะ อุปถัมภ์คำชุสหาตธรรมที่หล่อให้เกิดพร้อมกันในขณะแห่ง
โสดาปัตติมรรค

- ๔) ปริยาทานะ ครอบงำกิเลสทั้งหลาย ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค
- ๕) วิโสธนะ ยังใจให้บริสุทธิ์จากกิเลสในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค
- ๖) อธิภูฐานะ ตั้งใจมั่นในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค
- ๗) โวทานะ ยังใจให้แผ่แผ้วในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค
- ๘) วิเสสาธิมะ บรรลุคุณพิเศษในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค
- ๙) อุตตริปฏิเวธะ แหว่งตลอดคุณพิเศษยิ่ง ๆ ขึ้นไป
- ๑๐) สัจจาภิสมยะ ได้ตรัสรู้ร้อยสัจ ๔
- ๑๑) นิโรธะ ปติภูฏาปนะ ตั้งอยู่ในพระนิพพาน^{๖๘}

๒.๓.๕ สัมมาอาชีวะ^{๖๙} การเลี้ยงชีพชอบ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะ
สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ว่า "สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพดีชอบ คือ
เว้นจากเลี้ยงชีพโดยทางที่ผิด เช่น โกงเขา หลอกหลวง สอพลอ บีบบังคับ ชูเชื้อ ค้าคน ค้ายาเสพติด
ค้ายาพิษ เป็นต้น"^{๗๐}

สัมมาอาชีวะ หรือ อาชีวะภูมิภคศีลนี้ เป็นศีลส่วนอาทิพรหมจรรย์ คือ เป็นหลักความ
ประพฤติเบื้องต้นของพรหมจรรย์ กล่าวคือ มรรค เป็นสิ่งที่ต้องประพฤติให้บริสุทธิ์ในขั้นต้นของ
การดำเนินตามอริยอัฏฐังคิกมรรคว่าโดยสาระ อาชีวะภูมิภคศีล ก็คือ องค์กรมรรค ๓ ข้อ ในหมวดศีล
คือข้อที่ ๓, ๔, ๕ ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมาภังคะ และ สัมมาอาชีวะ นั่นเอง^{๗๑}

สัมมาอาชีวะ เป็นอย่างไร สัมมาอาชีวะ มี ๒ ประการคือ

๑) สัมมาอาชีวะที่ยังมีอาสวะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมละมิจฉา-
อาชีวะ เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี่เป็นสัมมาอาชีวะ ที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปี

^{๖๘} พระธรรมธีรราชมหามุนี, คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๗-๘-๙, หน้า ๔๖๒.

^{๖๙} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

^{๗๐} พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๗.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๗.

๒) สัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ คือ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะของผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เปรียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ เป็นสัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค^{๗๒}

การประกอบอาชีพที่ล่วงละเมิดสัมมากัมมันตะ ๓ และสัมมาวาจา ๔ จัดเป็นมิจฉาอาชีวะ การประกอบอาชีพงดเว้นการกระทำที่เป็นมิจฉากัมมันตะและมิจฉาวาจา เป็นสัมมาอาชีวะ

มิจฉาอาชีวะ คือ การพูดหลอกลวง การเลียบเคียง การหวานล่อม การพูดและเล็ม การใช้ลาถ่อลาม

มิจฉาอาชีวะ คือ การหาเลี้ยงชีพด้วยวิธีทำบาปผิดศีลธรรม เช่น การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ แต่หากการทำบาปทางกายหรือทางวาจาไม่ได้เป็นไปเพื่อการหาเลี้ยงชีพ ก็จะเป็นเพียงมิจฉากัมมันตะ หรือมิจฉาวาจาเท่านั้น ไม่ถือเป็นมิจฉาอาชีวะ^{๗๓}

สัมมาอาชีวะ จัดเป็นการปฏิบัติที่ประกอบด้วยเจตนางดเว้นเป็นวิริยเจตสิก เหมือนสัมมาวาจา และสัมมากัมมันตะ การเจริญสัมมาอาชีวะทำได้ ๒ วิธี คือ การรักษาศีล และด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นอริยมรรคในหมวดว่าด้วยศีลสิกขา

สัมมาอาชีวะ การเว้นจากเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ผิด เช่น โกงเขา หลอกลวง สอพลอ บีบบังคับ ชูเชิญ ค้าคน ค้ายาเสพติด ค้ายาพิษ เป็นต้น^{๗๔}

สัมมาอาชีวะ การเป็นอยู่ชอบ คือ เป็นอยู่ชอบเพราะความเพียร เป็นอยู่ชอบเพราะงดเว้นอย่างเด็ดขาด จากกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔^{๗๕}

สัมมาอาชีวะ มี ๒ อย่าง คือ

๑) วิริยสัมมาอาชีวะ เป็นอยู่ชอบโดยอาศัยความเพียร เช่น เพียรทำมาหาเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม ไม่เพียรเลี้ยงชีพในทางผิด ข้อนี้จัดเป็นเพียงกุศลกรรมบถ ไม่จัดเข้าในองค์มรรคได้

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๑/๑๘๐.

^{๗๓} พระโสภณมหาเถรฯ, ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร, หน้า ๑๐๓-๑๐๕.

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๖.

^{๗๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี, คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๗-๘-๙, หน้า ๔๖๔.

๒) วิรตีสัมมาอาชีวะ เป็นอยู่ชอบ ประกอบด้วยความเพียรในการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยงดเว้นเด็ดขาดจากกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ ข้อนี้จัดเข้าในองค์มรรคเป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์เกิดขึ้นเฉพาะแก่ผู้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานเท่านั้น^{๗๖}

องค์ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติในสัมมาอาชีวะ คือ

๑) ละมิจฉาอาชีวะ

๒) เลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ^{๗๗}

สภาวะธรรมในมรรคมีองค์ ๘ ของสัมมาอาชีวะมีลักษณะดังนี้

ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้นจากมิจฉาอาชีวะ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งมิจฉาอาชีวะ สัมมาอาชีวะ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ^{๗๘}

สัมมาอาชีวะ มีลักษณะ รส ปัจจุปปุฏฐาน ปทัฏฐานดังนี้

๑) โวทานลกฺขณ มีความผ่องแผ้วเป็นลักษณะ หมายความว่า ถ้าสัมมาอาชีวะนี้มีอยู่แก่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นจะมีแต่ความผ่องแผ้ว มีแต่ความสะอาดบริสุทธิ์หมดจดทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เพราะกิเลสหายาบ ซึ่งจะล่วงละเมิดออกมาทางกาย ทางวาจา ก็ข่มไว้ด้วยศีล กิเลสกลาง ๆ คือ ปริยภูฏานะ ซึ่งจะล่วงออกมาทางใจ ได้แก่นิรวรณ ๕ ก็ข่มไว้ด้วยอำนาจสมาธิ อนุสัยกิเลสที่นอนดองอยู่ในใจก็ถูกถอนด้วยอริยมรรค ในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค เป็นต้น

๒) กายชีวุปปวตฺติโรโส สัมมาอาชีวะนั้น มีความเป็นไปแห่งความเป็นอยู่ของกาย และวาจาอันบริสุทธิ์เป็นหน้าที่ หมายความว่า มีกายเว้นจากทุจริต มีวาจาเว้นจากทุจริต สถิตมั่นอยู่ในสุจริตเท่านั้น

๓) มิจฉาอาชีวปหานปจฺจุปปุฏฺฐาโน มีการประหัตถ์มิจฉาชีพเป็นผลปรากฏหมายความว่า ความเป็นอยู่ชอบนี้ เป็นปฏิปักษ์ต่อความเป็นอยู่ผิด ความเป็นอยู่ชอบเกิดขึ้นเมื่อใด เมื่อนั้นความเป็นอยู่ผิดทางกายทวาร วจิตวาร มโนทวาร ก็จะไม่เกิดขึ้นได้เลย ผลที่ปรากฏจึงได้แก่

^{๗๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี, วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑ ว่าด้วยวิปัสสนากรรมฐานทั่วไป, หน้า ๓๔๙.

^{๗๗} ตูรายละเอียดยใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๑.

^{๗๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๒/๓๗๔.

ความเป็นอยู่อันบริสุทธิ์ เพราะจิตปราศจากกิเลสอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด ตาม
ชั้นแห่งปัญญาของผู้ปฏิบัตินั้น ๆ

๔) สหชาติโรตตปปาतिकุณปฏฺฐาโน มีคุณธรรมคือศรัทธา หิริ โอตตปปะ เป็นต้น
เป็นเหตุใกล้ชิดที่จะให้สัมมาอาชีวะเกิดขึ้น^{๗๙}

๒.๓.๖ สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ คือ การทำฉันทะให้เกิด พยายาม บรรเทาความ
เพียร ประคองจิตไว้ มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น, เพื่อละบาป
อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว, เพื่อสร้างกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น และเพื่อความเจริญ ความ
บริบูรณ์แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว^{๘๐}

สัมมาวายามะ เพียรชอบ คือ เพียรในที่ ๔ สถาน หรือ สัมมปปธาน ๔ ได้แก่

- ๑) สังวรปธาน เพียรระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น
- ๒) ปหานปธาน เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
- ๓) ภาวนापธาน เพียรเจริญทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
- ๔) อนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อมไป และให้
เพิ่มพูนพลยิ่งขึ้น

การถึงด้วยสัมมาวายามะนั้น คือ เมื่อผู้ประพฤติปฏิบัติ มีจิตหาอาสวะมิได้ คือ เจริญ
ด้วยสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ อันเป็นอริยะ ที่ไม่มี
อาสวะ เป็นโลกุตตระเป็นองค์แห่งมรรค ย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา
มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ ความพยายามนั้นเป็นสัมมาวายามะ

สัมมาวายามะ หมายถึง ความเพียรชอบ, ตั้งใจประพฤติปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน
อย่างจริง ๆ เพื่อให้หลุดพ้นไปจากกิเลสและกองทุกข์โดยเร็วพลัน^{๘๑}

องค์ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติในสัมมาวายามะ

- ๑) ฝึกฝนในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม บรรเทาความเพียร ประคองจิต
มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

^{๗๙} พระธรรมธีรราชมหามุนี, คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๗-๘-๙, หน้า ๔๖๔-๔๖๕.

^{๘๐} ตูรายละเอียดใน อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๕๗๕/๒๕๙.

^{๘๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี, คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๗-๘-๙, หน้า ๔๖๔.

๒) ฝึกหัดในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓) ฝึกหัดในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔) ฝึกหัดในธรรมวินัยนี้ สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความเจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว^{๘๒}

สภาวะธรรมในมรรคมีองค์ ๘ ข้อสัมมาวายามะ มีลักษณะ คือ การปราศจากความเพียรทางใจ ความขมกั้เขม้น ความบากบั่น ความชวนชวาย ความพยายาม ความอดุสสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ทอดอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยอินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ^{๘๓}

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙) ได้อธิบายหลักลักษณะ ๑๑ ประการของสัมมาวายามะ คือ

๑) ปัดคะหะ ประคองจิตให้อยู่กับศีล สมาธิ ปัญญา จนถึงมรรคญาณ
๒) ปหานะ ละความเพียรผิด ยังจิตให้ตั้งอยู่ในความเพียรชอบ จนถึงมรรคญาณ
๓) อุปัตถัมภณะ อุปถัมภ์คำชুমรรคที่เหลืออีก ๗ ให้เป็นมัคคสมังคี จนละกิเลสเป็นสมุจเฉทประหาน

- ๔) ปริยาทานะ ครอบงำความโลภ ความโกรธ ความหลง จนถึงมรรคญาณ
- ๕) วิโสธนะ ยังใจให้บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสด้วยมรรคญาณ
- ๖) อธิภูฐานะ ตั้งใจไว้ในศีล สมาธิ ปัญญา จนถึงมรรคญาณ
- ๗) วิเสสาธิมะ เพียรพยายามปฏิบัติจนให้บรรลุคุณวิเศษคือมรรคญาณ
- ๘) โวทานะ ยังใจให้ผ่องแผ้วจากกิเลสด้วยมรรคญาณ
- ๙) อุตตริปฏิเวธะ เพียรเจริญวิปัสสนาจนได้รู้แจ้งแทงตลอดมรรคญาณ
- ๑๐) สัจจาภิสมยะ เพียรเจริญวิปัสสนาจนได้ตรัสรู้อรียสัจ ๔
- ๑๑) นิโรธะ ปติภูฐานะ ยังใจให้ตั้งอยู่เฉพาะนิโรธ^{๘๔}

^{๘๒} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๒.

^{๘๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๙๒/๓๗๕.

^{๘๔} พระธรรมธีรราชมหามุนี, คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๗-๘-๙, หน้า ๔๗๙.

๒.๓.๗ สัมมาสติ หมายถึง ความระลึกชอบ^{๘๕} คือระลึกในสติปัฏฐาน, ระลึกอยู่กับกาย เวทนา จิต ธรรม^{๘๖}

องค์ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติในสัมมาสติ คือ ภาวในธรรมวินัยนี้

๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๘๗}

สภาวะธรรมในมรรคมีองค์ ๘ ของสัมมาสติมีลักษณะ คือ

สติ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาสติ^{๘๘}

ลักษณะของสัมมาสติ ในปฏิสัมภิทามรรค แสดงไว้ ๑๑ ประการ^{๘๙} คือ

๑) อุปปุฏฐานะ มีสติเข้าไปปรากฏอยู่กับปัจจุบัน รูปนาม พระไตรลักษณ์ จนถึงมรรคญาณ

๒) ปหานะ ละสติผิด ยังจิตให้ตั้งอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา จนถึงมรรคญาณ

๓) อุปัตถัมภณะ อุปถัมภ์ค้ำชูมรรคที่เหลือ ๗ ให้เป็นมรรคสมังคีจนถึงมรรคญาณ

๔) ปริยาทานะ ครอบงำกิเลสทั้งหลายด้วยตทังคปหาน วิกัมภณปหาน สมุจเฉตปหาน

๕) วิโสธนะ ยังจิตให้บริสุทธิ์จากกิเลสทั้งหลายด้วยมรรคญาณ

^{๘๕} พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๖.

^{๘๖} อ้างแล้ว, หน้า ๔๖๔.

^{๘๗} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๒.

^{๘๘} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๙๒/๓๗๕.

^{๘๙} อ้างแล้ว, หน้า ๔๘๗.

- ๖) อธิภูฐานะ ยังจิตให้ตั้งมั่นอยู่กับศีล สมาธิ ปัญญา จนถึงมรรคญาณ
- ๗) โวทานะ ยังจิตให้ผ่องแผ้วจากกิเลสทั้งหลาย ด้วยมรรคญาณ
- ๘) วิเสสาธิคมะ ยังจิตให้บรรลุคุณวิเศษคือ มรรคญาณ
- ๙) ปฏิเวธะ แทะตลอดมรรคญาณ
- ๑๐) สัจจาภิสมยะ ตรัสรู้ร้อยสัจ ๔
- ๑๑) ปติฏฐापนะ ยังจิตให้เข้าถึงความสงบคือนิพพาน

๒.๓.๘ สัมมาสมาธิ หมายถึง ความตั้งจิตมั่นชอบ^{๙๐} มีใจจดจ่ออยู่กับรูปนาม และศีล สมาธิ ปัญญา จนถึงมรรค มีโสดาปัตติมรรคญาณ เป็นต้น^{๙๑}

สัมมาสมาธิ ในองค์มรรค กับสัมมาสมาธิในฉานของสมณะต่างกัน สัมมาสมาธิในองค์มรรค เป็นโลกุตตระได้ปรมาตม์เป็นอารมณ์ละกิเลสได้เป็นสมุจเฉทปหาน คือละได้โดยเด็ดขาด สัมมาสมาธิในฉานเป็นโลกียะ ได้บัญญัติเป็นอารมณ์ ละกิเลสได้เพียงตัทธกปหาน และวิกขัมภนปหาน มรรค ๘ นั้นมีอยู่เฉพาะพุทธกาลเท่านั้น ก่อนพุทธกาลไม่มี^{๙๒}

องค์ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติในสัมมาสมาธิ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย

- ๑) บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติ สุข และเอกคตา อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไปแล้ว
- ๒) บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติ และสุข อันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย
- ๓) บรรลุตติยฌานที่พระอริยทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัส และโทมนัสดับไปก่อน
- ๔) บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่^{๙๓}

^{๙๐} พระพรหมคุณาภรณ์, พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๖.

^{๙๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี, คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๗-๘-๙, หน้า ๔๘๙.

^{๙๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี, วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑ ว่าด้วยวิปัสสนากรรมฐานทั่วไป, หน้า ๓๕๐.

^{๙๓} ตูรายละเอียดยใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๗/๓๗๒.

สภาวะธรรมในมรรคมืองค์ ๘ ของสัมมาสมาธิมีลักษณะดังนี้ คือ ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมณะ สมาธินทรีย์ สัมมาสมาธิ สมาธิพละ สมาธิสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ^{๙๔}

ลักษณะของสัมมาสมาธิ ๑๑ ประการ คือ

๑) อวิกเขปะ ทำจิตเจตสิกให้สงบระงับ ให้ตั้งมั่นอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญาจนถึง มรรคญาณ

๒) ปหานะ ละมิจฉาสมาธิ ตั้งอยู่ในสัมมาสมาธิ จนถึงมรรคญาณ

๓) อุปัตถัมภะ อุปัตถัมภ์คำชุมมรรคที่เหลือ ๗ ให้เป็นมัคคสมังคี จนถึงมรรคญาณ

๔) ปริยาทานะ ครอบงำกิเลสทั้งหลายด้วยตทังคปหาน วิกขัมภนปหาน และ สมุจเฉทปหาน

๕) ปฏิเวธาทิวิโสธนะ ยังใจให้บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลส เพราะปฏิเวธ

๖) อธิภูฐานะ ยังจิตให้มั่นคงในศีล สมาธิ ปัญญา จนถึงมรรคญาณ

๗) โวทานะ ยังใจให้ผ่องแผ้วจากกิเลสทั้งหลาย ด้วยมรรคญาณ

๘) วิเสสาธิคมะ บรรลุคุณพิเศษ คือ มรรคญาณ

๙) อุตตริปฏิเวธะ แทะตลอดมรรคญาณเบื้องสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ ตั้งแต่ โสตาปัตติมรรคญาณ เป็นต้น จนถึงอรหัตตมรรคญาณ

๑๐) สัจจาภิสมยะ ได้ตรัสรู้ริยสัจ ๔

๑๑) ปติภูฐานปะ ยังใจให้เข้าถึงพระนิพพาน^{๙๕}

หลักธรรมในอริยมรรคมืองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นหลักปฏิบัติอันสำคัญในหลักอริยสัจ ๔ เพราะเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความพ้นทุกข์ ซึ่งเรียกว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

๒.๔ มัชฌิมาปฏิปทาในสิกขา ๓

สิกขา ๓ คือ ขบวนการปฏิบัติธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ตั้งแต่ขั้นต้น กลาง และระดับสูง มี ขอบเขตครอบคลุมมรรคทั้งหมด และเป็นการนำเอาเนื้อหาทั้งหมดของมรรคมาใช้ จึงเป็นหมวดธรรมที่มีมาตรฐาน ในที่นี้ขอกล่าวสรุปว่า มรรคเป็นกระบวนการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในด้านเนื้อหาอันใด

^{๙๔} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๙๒/๓๗๕.

^{๙๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี, คำบรรยายเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน เล่ม ๗-๘-๙, หน้า ๔๙๑-๔๙๒.

สิกขา ๓ ก็เป็นขบวนการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในด้านการใช้งานฉันนั้น เพื่อให้เห็นเป็นหมวดหมู่ อันจะช่วยให้อ่านเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น ท่านจัดองค์ประกอบทั้ง ๘ ของมรรคเข้าเป็นประเภท ๆ เรียกว่าชั้น หรือ ธรรมชั้น แปลว่า หมวดธรรม หรือกองธรรม มี ๓ ชั้น หรือ ๓ ธรรมชั้น กล่าวคือ ศีลชั้น สมาธิชั้น และปัญญาชั้น^{๙๖} เรียกง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา โดยจัดสมาธิสมาธิ สัมมาสมาธิ และสมาธิสมาธิ เข้าเป็นหมวดศีล เหมือนการจัดกองดินที่แน่นขึ้น พร้อมทั้งกรวดทรายวัสดุผิวจราจรที่เป็นตัวถนนหรือพื้นถนนเข้าเป็นพวกหนึ่ง จัดสมาธิสมาธิ สัมมาสมาธิ สัมมาสมาธิ เข้าเป็นหมวดสมาธิ เหมือนกับจัดขอบกั้น คันถนนเส้นแนวโค้งเลี้ยว เป็นพวกหนึ่ง จัดสมาธิสมาธิ สัมมาสมาธิ สัมมาสมาธิ เข้าเป็นหมวดปัญญา เหมือนดังจัดสัญญาณ เครื่องหมาย ป้าย โคมไฟ เป็นต้น เป็นอีกพวกหนึ่ง^{๙๗}

ในคัมภีร์วิมุตติมรรคท่านได้สังเคราะห์สิกขา ๓ ลงในอริยมรรค ดังนี้ สิลสิกขา สงเคราะห์เข้าในสัมมาวาจา, สัมมาสัมมาสมาธิ, สัมมาสมาธิ, หรือเข้าในกองศีล สมาธิสิกขา สงเคราะห์เข้าในสัมมาสมาธิ, สัมมาสมาธิ, สัมมาสมาธิ หรือเข้าในกองสมาธิ ปัญญาสิกขา สงเคราะห์เข้าในสัมมาสมาธิ, สัมมาสมาธิ, สัมมาสมาธิ หรือเข้าในกองปัญญา^{๙๘} สิกขา ๓ นั้นถือกันว่าเป็นระบบการปฏิบัติที่ครบถ้วนสมบูรณ์ มีขอบเขตครอบคลุม มรรคทั้งหมด และเป็นการนำเอาเนื้อหาของมรรคไปใช้อย่างหมดสิ้นสมบูรณ์ จึงเป็นหมวดธรรมมาตรฐานสำหรับแสดงหลักการปฏิบัติธรรม^{๙๙} พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุวัชชีบุตรว่า สิกขา ๓ คือในมรรคมีองค์ ๘ เมื่อเธอศึกษาทั้งอริสิลสิกขา ศึกษาทั้งอริจิตตสิกขา ศึกษาทั้งอริปัญญาสิกขาอยู่ ราคะ โลภะ ก็จักถูกละได้ โทสะก็จักถูกละได้ โมหะก็จักถูกละได้; เพราะการที่ละราคะได้ เพราะการที่ละโทสะได้ เพราะการที่ละโมหะได้ สิ่งใดเป็นอกุศล เธอก็จักไม่ทำสิ่งนั้น สิ่งใดที่เป็นบาป เธอก็จักไม่เสพสิ่งนั้น"^{๑๐๐}

การปฏิบัติตามอริยมรรคจะต้องดำเนินไปตามขั้นตอนจากองค์มรรคที่ ๑ คือสัมมาทิฐิ แล้วพัฒนาไปตามลำดับจนถึงองค์มรรคที่ ๘ คือสัมมาสมาธิ องค์มรรคทั้ง ๘ จะต้องเกิดมีหรือปฏิบัติพร้อมกันจึงจะทำให้เกิดการตรัสรู้ได้ สิกขา ๓ เป็นหลักปฏิบัติสำหรับการพัฒนาตนเอง ในระดับ

^{๙๖} ดูรายละเอียดใน อก.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๙๖/๓๘๐.

^{๙๗} พระพรหมคุณาภรณ์, พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๖๐๑-๖๐๒.

^{๙๘} พระอุปัชฌาย์, วิมุตติมรรค, แปลโดย พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ แปลจาก ฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสมเถระ และพระเชมินทเถระ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม บริษัท เคสิดไทย จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๓.

^{๙๙} อ้างแล้ว, หน้า ๖๐๑.

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน อก.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๒๔/๒๙๖.

ต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับต่ำ ระดับสูงโดยมีจุดมุ่งหมายสูงสุดอยู่ที่ความพ้นทุกข์คือนิพพาน สิกขา ๓ จึงมีความหมายหรือแนวทางปฏิบัติที่กว้างขวางรวมเอาอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เป็นหลักปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพานไว้ด้วย แต่อริยมรรคมีองค์ ๘ แม้จะสามารถจัดเข้าในสิกขา ๓ ได้ แต่มีขอบเขตแคบกว่าสิกขา ๓ ^{๑๐๑}

สิกขา ๓ สรุปลงเป็น ๓ หมวด ซึ่งมีรายละเอียดโดยย่อดังนี้ หมวดที่ ๑ อธิศีลสิกขา คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ หมวดที่ ๒ อธิจิตตสิกขา คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ หมวดที่ ๓ อธิปัญญาสิกขา คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ^{๑๐๒}

ดังนั้นมรรคจึงเป็นวิธีการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในสิกขา ๓ ผู้เจริญสติปัฏฐานภาวนาควรเป็นผู้มีความประพฤติพร้อมสมบูรณ์ด้วยศีล และอาจารย์ การเจริญภาวนาในพระพุทธศาสนาจึงยึดหลักศีลเป็นเบื้องต้นของการเจริญสมาธิ ในคัมภีร์วิปัสสนาธุระ ได้ความบริสุทธิ์แห่งศีล ๔ ประเภท และในปาติโมกข์สังวรศีล ท่านจำแนกศีลไว้ ๒ ประเภท คือ ศีลวิสุทธิสำหรับพระสงฆ์ และศีลวิสุทธิสำหรับคฤหัสถ์ ^{๑๐๓}

วางนัย และวิเสสลักษณะ ความหมายของคำว่ามัชฌิมาปฏิปทา มรรคมีองค์ ๘

๒.๔.๑ สัมมาทิฐิ ได้แก่ จักขุ คือ ปัญญาอันรู้ถอนอนุสัยคือ อวิชชาซึ่งมีพระนิพพานเป็นอารมณ์แห่งโยคีปฏิบัติเพื่อแทงตลอดสัจจะ ๔ ชื่อว่า สัมมาทิฐิ มีปัญญาอันเห็นชอบเป็นลักษณะ มีความถ่องแท้เป็นกิจ มีการกำจัดความมืดคืออวิชชา คือ โมหะเป็นผล

๒.๔.๒ สัมมาสังกัปปะ ความปลงใจต่อพระนิพพานอันห้าหั่นความดำริผิดสัมปยุตด้วยความเห็นชอบแห่งบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยความเห็นเช่นนั้น ชื่อว่า สัมมาสังกัปปะ ๆ มีการยกขึ้น ซึ่งจิตโดยชอบเป็นลักษณะ มีความแนบแน่นในอารมณ์เป็นกิจ

๒.๔.๓ สัมมาวาจา การงดเว้นจากมิจฉาจาก อันถอนขึ้นซึ่งวจีทุจริต สัมปยุตด้วยวาจาชอบแห่งบุคคลผู้เห็นและตรัสอยู่อย่างนั้นชื่อว่า สัมมาวาจา มีการกำหนดถือไว้เป็นลักษณะ มีเจตนาเป็นเครื่องงดเว้นเป็นกิจ มีการพูดไม่ผิดเป็นผล

^{๑๐๑} วัชร งามจิตรเจริญ ดร., พุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา-วิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๔๑๖.

^{๑๐๒} พระโสภณมหาเถระ, ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร, หน้า ๙๗.

^{๑๐๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาธุระ, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๖.

๒.๔.๔ สัมมากัมมันตะ การงดเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น อันเข้าไปตัดการงานที่ผิด สัมปยุตด้วยการงานชอบแห่งบุคคลผู้เว้นอยู่อย่างนั้นชื่อว่า สัมมากัมมันตะ มีการยังการงานให้ตั้งขึ้น ด้วยดีเป็นลักษณะ มีเจตนาเครื่องงดเว้นเป็นกิจ มีการละการงานผิดเป็นผล

๒.๔.๕ สัมมาอาชีวะ การงดเว้นจากมิจฉาชีพ สัมปยุตด้วยการเลี้ยงชีวิตที่ชอบ ซึ่งเป็น เครื่องหมดจดของสัมมาวาจา และสัมมากัมมันตะ ชื่อว่าสัมมาอาชีวะ มีความผ่องแผ้วเป็นลักษณะ มีความเป็นไปแห่งการเลี้ยงชีวิตที่ชอบเป็นกิจ มีการละอาชีพที่ผิดเป็นผล

๒.๔.๖ สัมมาวายามะ การเริ่มตั้งความเพียรอันเข้าไปจัดความเกียจคร้าน สัมปยุตด้วย ความเพียรชอบ ชื่อว่า สัมมาวายามะ มีความพากเพียรประคับประคองใจเป็นลักษณะ มีการทำให้อกุศลที่ยัง ไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้นเป็นกิจ มีการละความเพียรผิดเป็นผล

๒.๔.๗ สัมมาสติ ความไม่พินเพื่อนแห่งใจ อันกำจัดความระลึกที่ผิด ชื่อว่าสัมมาสติ มีความเข้าไปตั้งมั่น เป็นลักษณะ มีความไม่พินเพื่อนเป็นกิจ มีการละความระลึกผิดเป็นผล

๒.๔.๘ สัมมาสมาธิ ความที่จิตมีอารมณ์แน่วแน่อนสัมปยุตด้วยสัมมาสติชื่อว่าสัมมาสมาธิ มีความไม่ฟุ้งซ่านขาดสายไปเป็นลักษณะ มีความตั้งใจมั่นเป็นกิจ มีการละความตั้งใจมั่นผิดเป็นผล^{๑๐๔}

สรุปว่า มัชฌิมาปฏิปทา คือ หลักการปฏิบัติธรรมที่อยู่ระหว่างกลาง ไม่ข้องเกี่ยวอยู่ในระหว่างทางสุดโต่ง ๒ อย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค กับอัตตกิลมณานุโยค มัชฌิมาปฏิปทานี้เป็นทางดำเนินของพระอริยะประกอบด้วยองค์ธรรม ๘ อย่าง คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ในพระไตรปิฎกได้จำแนกความสำคัญของมัชฌิมาปฏิปทาไว้คือ

- ๑) มัชฌิมาปฏิปทาเป็นข้อปฏิบัติเพื่อดับอกุศลกรรมทั้งหลาย
- ๒) มัชฌิมาปฏิปทาเป็นไปเพื่อดับธรรมทั้งหลายซึ่งเป็นทางสายเกิดของปฏิจจสมุปบาท
- ๓) มัชฌิมาปฏิปทาเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงการดับราคะ โทสะ และโมหะ
- ๔) มัชฌิมาปฏิปทาเป็นธรรมไม่มีกิเลส
- ๕) มัชฌิมาปฏิปทาเป็นธรรมขจัดความไม่มีประโยชน์

ดังนั้น หลักมัชฌิมาปฏิปทา จึงเป็นเป็นหลักธรรมสำคัญที่เป็นหลักปฏิบัติอันนำผู้ปฏิบัติให้บรรลุญาณธรรม คือ ความเป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวก ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และ พระอรหันต์ ทำให้พ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏทั้งปวง

^{๑๐๔} พระมหาภวรัถย์ ญาณจาโร, **ลักขณาทิจตุกแห่งปรมัตถธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๓๔), หน้า ๕๑-๕๓.